

POLSKIE TOWARZYSTWO HISTORYCZNE
ODDZIAŁ W ŁODZI

ARCHIWUM PAŃSTWOWE W ŁODZI

ROCZNIK ŁÓDZKI

Tom LXI

2014

WYDAWNICTWO POŚWIĘCONE DZIEJOM ŁODZI
I ZIEM WOJEWÓDZTWA ŁÓDZKIEGO

TOM POŚWIĘCONY
PROF. DR HAB. ALICJI SZYMCZAK

ŁÓDŹ 2014

Tomasz Pietras*

ORŁY NA SZTANDARACH W ZBIORACH
MUZEUM OŚWIATY ZIEMI ŁÓDZKIEJ**Muzeum Oświaty Ziemi Łódzkiej**

Muzeum Oświaty Łódzkiej zostało powołane decyzją Kuratora Oświaty i Wychowania w Łodzi w 1983 r. (fot. 1). Powstało ono dzięki inicjatywie grupy emerytowanych nauczycieli, działaczy oświatowych zrzeszonych w Związku Nauczycielstwa Polskiego. Do chwili obecnej nie uzyskało jednak statusu odrębnej instytucji muzealnej, przez lata funkcjonując jako Wydział Zbiorów Specjalnych Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej im. prof. Tadeusza Kotarbińskiego w Łodzi¹. Jednym z organizatorów tej placówki muzealnej był zasłużony archiwista łódzki oraz regionalista, członek honorowy Polskiego Towarzystwa Historycznego – doc. dr hab. Mieczysław Bandurka (1927–2003)². Pierwsze starania o utworzenie w Łodzi muzeum oświatowego podjęto już przed I wojną światową, w latach 1910–1914, nawiązując do podobnych instytucji działających na terenie Galicji (Polskie Muzeum Szkolne we Lwowie powołane w 1903 r.) oraz w Warszawie³. Łódzkie muzeum zostało pierwotnie zlokalizowane przy ulicy Wólczańskiej 23 (w gmachu dawnej szkoły żeńskiej Marii Hochsteinowej). W związku ze zmianami organiza-

* Uniwersytet Łódzki, Wydział Filozoficzno-Historyczny, Katedra Historii Historiografii i Nauk Pomocniczych Historii.

¹ Przez 26 lat był to wydział „zewnętrzny” Biblioteki, w latach 1996–1999 stanowił jej filię. W związku ze zmianami organizacyjnymi i podporządkowaniem PBW Urzędowi Marszałkowskiemu w Łodzi w pierwotnej nazwie „Muzeum Oświaty Łódzkiej” pojawiło się słowo „Ziemi”. Od września 2013 r. Muzeum Oświaty Ziemi Łódzkiej nie jest już odrębnym wydziałem, lecz działa w strukturach Wydziału Informacji i Wspierania Placówek Oświatowych Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej w Łodzi. Pracownikami Muzeum są obecnie dr Elżbieta Grzelakowska oraz mgr Monika Wachowicz. Zob. http://www.pbw.lodz.pl/muzeum_oswiaty.htm#historia.

² M. Nartonowicz-Kot, Mieczysław Bandurka, [w:] *W służbie historii i społeczeństwa. Dzieje Oddziału Łódzkiego Polskiego Towarzystwa Historycznego 1927–2007*, pod red. N. Nartonowicz-Kot i A. Szymczak, Łódź 2007, s. 131–132; <http://pthlodz.uni.lodz.pl/poziom2/mban.html>.

³ Muzea Oświaty w Polsce (bibliografia za lata 1903–2006) została opublikowana na stronie internetowej Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej w Łodzi: http://www.pbw.lodz.pl/zestawienia_07_03.htm.

cyjnymi placówką ta w latach 2002–2009 kilkakrotnie zmieniała swoją siedzibę⁴. Dopiero na początku 2009 r. Muzeum Oświaty Ziemi Łódzkiej zostało przeniesione do gmachu zajmowanego przez macierzystą bibliotekę przy ulicy Wólczańskiej 202, gdzie znajduje się do dziś. Prowadzi ono bardzo ożywioną działalność edukacyjną i popularyzatorską, np. lekcje muzealne dla uczniów, wystawy stałe i czasowe o zróżnicowanej tematyce, udział w corocznej Nocy Muzeów⁵ oraz działalność typową dla placówek paramuzealnych (gromadzenie, udostępnianie i popularyzacja zbiorów), stanowiąc już od lat ważny element tożsamości kulturowej Łodzi⁶.

Łódzkie muzeum oświatowe nie jest jedyną tego typu placówką w kraju. W 1980 r., w ramach obchodów 800-lecia najstarszej szkoły średniej w Polsce (tzw. Małachowianki, czyli Liceum Ogólnokształcącego im. Marszałka Stanisława Małachowskiego) otwarto muzeum szkolne w Płocku⁷. Dwa lata po łódzkim powołano podobne Muzeum Oświaty w Bydgoszczy⁸, w 1987 r. – Muzeum Oświatowe w Puławach⁹. Od 1995 r. w murowanym dworku Marii Konopnickiej w Bronowie funkcjonuje Izba Zbiorów Oświatowych¹⁰.

Zbiory łódzkiego Muzeum Oświaty

W Muzeum Oświaty Ziemi Łódzkiej zgromadzono od lat 80. ciekawą kolekcję materiałów źródłowych do dziejów szkolnictwa Łodzi i regionu

⁴ Kolejne siedziby Muzeum Oświaty to gmach Gimnazjum nr 25 w Łodzi przy ul. F. Żwirki 11/13 (początek 2000 – czerwiec 2002), budynek Klubu Nauczyciela przy ul. Piotrkowskiej 137 (czerwiec – sierpień 2002), gmach szkół medycznych przy ul. G. Narutowicza 122 (wrzesień 2002 – styczeń 2009) oraz budynek Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej w Łodzi przy ul. Wólczańskiej 202 (od września 2009).

⁵ Więcej o działalności edukacyjnej tej placówki zob. na stronach: http://www.pbw.lodz.pl/muzeum_lekcje_muzealne.htm; http://www.pbw.lodz.pl/muzeum_wystawy.htm; http://www.dzieciwlodzi.pl/editor/catalogue_sections/muzeum/catalogues/muzeum-oswiaty-ziemi-lodzkiej-23; <http://lodz.naszemiasto.pl/impreszy/noc-muzeow-2014-muzeum-oswiaty-ziemi-lodzkiej,1121874,tid.html>.

⁶ W. Kieruzel, *Ważny element tożsamości miasta, Muzeum Oświaty Ziemi Łódzkiej*, „Kronika Miasta Łodzi” 2007, nr 2, s. 49–54.

⁷ Muzeum Małachowianki, otwarte 7 V 1980 r., zlokalizowano w romańsko-gotyckiej ponawowej części płockiej kolegiaty św. Michała, obok fundamentów XIII i XIV-wiecznych absyd i XV-wiecznej wieży. Ekspozyty związane z działalnością szkoły są tu więc prezentowane w ciekawej, archeologicznej scenarii. Zob. <http://malachowianka.plock.org.pl/strona,37/>.

⁸ Muzeum Oświaty powstało w Bydgoszczy 14 X 1985 r. Przejęło ono początkowo około 1000 jednostek inwentarzowych, zgromadzonych przez grupę emerytowanych nauczycieli i kolekcjonerów, którzy 7 lat wcześniej zorganizowali tzw. Muzeum Pamiątek Nauczycielskich. Funkcjonowało ono początkowo w budynku szkoły podstawowej. Od 1992 r. jest wydziałem Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej w Bydgoszczy, mieszczącej się przy ul. M. Skłodowskiej-Curie 4, gdzie zostało przeniesione. Zob. http://www.muzeumoswiaty_bydgoszcz.republika.pl/omuzeum.html.

⁹ Muzeum Oświatowe w Puławach znajduje się obok Szkolnego Schroniska Młodzieżowego (na jednej posesji przy ul. Włostowickiej), w zabytkowym budynku szkolnym, pełniącym następnie rolę magazynu Wydziału Oświaty. W latach 1990–1997 Muzeum było filią Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej w Lublinie. Zob. E. Grzelakowska, J. Ziętek, *Działalność wydziałów zbiorów specjalnych – podsumowanie ankiety*, „Siglum” 2003, nr 2, s. 9 (tabela); <http://www.ssmplawy.pl/muzeum.html#25>.

¹⁰ Dworek Marii Konopnickiej w Bronowie jest filią Biblioteki Pedagogicznej w Sieradzu. E. Grzelakowska, J. Ziętek, *dz. cyt.*, s. 8–9; <http://www.mariakonopnickawbronowie.pl/>.

łódzkiego¹¹. W stosowanym w tej instytucji systemie komputerowym *MusNet 2000* zarejestrowano do dziś ogółem 7656 eksponatów. Wśród nich karty inwentarzowe archiwaliów stanowią 4887 pozycji. Zgromadzono tu dokumenty dotyczące nauczycieli, szkół i innych placówek oświatowych, m.in.: spuścizny archiwalne po zasłużonych pedagogach łódzkich (Zygmuncie Lorentzu, Zygmuncie Hajkowskim, Marii i Teofilu Katrach, Antoninie Chrzczonowicz, Janie i Kazimierze Marczyńskich, Bolesławie Wocalewskim i wielu innych), stare kroniki szkolne, książki pamiątkowe (fot. 3), legitymacje, świadectwa, dyplomy i zeszyty szkolne, liczne rękopisy i maszynopisy ze wspomnieniami, zarejestrowane na nośnikach elektronicznych relacje żyjących świadków historii (np. uczestników tajnego nauczania), publikacje okolicznościowe oraz bogaty zbiór wycinków prasowych.

W Muzeum Oświaty znajduje się łącznie około 216 metrów bieżących archiwaliów, w tym dokumentacja przekazana przez Związek Nauczycielstwa Polskiego (80 mb) oraz Centrum Kształcenia Ustawicznego (42 mb). Najstarszym dokumentem w zbiorach Muzeum jest instrukcja księcia Adama Czartoryskiego, kuratora Uniwersytetu Wileńskiego, dla nadzoru szkół z terenu Wileńszczyzny (1811 r.). Na uwagę zasługują zwłaszcza materiały archiwalne związane z tajnym nauczaniem w okresie II wojny światowej¹², działalnością ZNP w Łodzi i okolicy¹³, ciekawa a mało znana kolekcja zdjęć z getta łódzkiego¹⁴, obszerna dokumentacja szkolna różnych placówek z okresu międzywojennego (np. Szkoły Powszechnej nr 2 w Aleksandrowie [Łódzkim] i szkoły wiejskiej w pobliskim Aniołowie)¹⁵ itp.

¹¹ Ogólną charakterystykę działalności oraz zbiorów archiwalnych i muzealnych tej placówki znajdziemy w licznych opublikowanych artykułach i sprawozdaniach, m.in.: T. Pietras, E. Grzelakowska, *Dwadzieścia lat działalności Muzeum Oświaty Ziemi Łódzkiej*, „Rocznik Łódzki” 2004, t. 51, s. 262–270; E. Grzelakowska, *Muzeum Oświaty Ziemi Łódzkiej*, wydział Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej w Łodzi, [w:] *Sto lat działalności Związku Nauczycielstwa Polskiego w Okręgu Łódzkim*, Łódź 2005, s. 232–237; E. Grzelakowska, *Głos w dyskusji... czyli specyfika zbiorów specjalnych Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej w Łodzi*, [w:] *Bibliotekarz Zachodniopomorski*, t. VII: *Zbiory specjalne i regionalia w polskich bibliotekach naukowych i publicznych*, Szczecin 2010, s. 254–271.

¹² T. Pietras, E. Grzelakowska, G. Walenta, *W szkołach, których nie było...!*, [w:] *W szkołach których nie było. Tajne nauczanie we wspomnieniach nauczycieli Łodzi i województwa łódzkiego 1939–1945*, pod red. Z. Błaszcza, Łódź 1999, s. 170–173; T. Pietras, E. Grzelakowska, G. Walenta, „*W szkołach, których nie było...*”. *Sprawozdanie z rocznicowej wystawy w Muzeum Oświaty Łódzkiej*, „Rocznik Łódzki” 2000, t. 47, s. 245–250.

¹³ M. Wachowicz, *Powrót do przeszłości czyli archiwalia ZNP w zbiorach Muzeum Oświaty Ziemi Łódzkiej*, „Przegląd Edukacyjny” 2005, nr 3 (50), s. 24.

¹⁴ Część zbiorów Muzeum Oświaty Ziemi Łódzkiej była eksponowana w Muzeum Holokaustu w Waszyngtonie w ramach wystawy pt. *Give me your children*. E. Grzelakowska, G. Walenta-Czerniejewska, *Nieznane judaika ze zbiorów Muzeum Oświaty Ziemi Łódzkiej*, [w:] *Żydzi polscy – historia i kultura. Materiały metodyczne dla nauczycieli*, Łódź 2004, s. 41–43; E. Grzelakowska, G. Walenta-Czerniejewska, *Łódzki nauczyciel uczestnikiem i świadkiem historii sprzed 60 lat*, „Wędrownik” 2004, R. XLVIII, nr 1 (379), s. 10–15; <http://www.ushmm.org/information/exhibitions/online-features/online-exhibitions/voices-from-lodz-ghetto>.

¹⁵ T. Pietras, *Polska szkoła dla niemieckich dzieci. Z dziejów Szkoły Podstawowej nr 2 w Aleksandrowie w okresie międzywojennym*, „Aleksandrów Wczoraj i Dziś” 2000, t. 19, s. 4–11; E. Grzelakowska, *Materiały ze zbiorów Muzeum Oświaty Ziemi Łódzkiej świadectwem edukacji niemieckich dzieci i młodzieży w Łodzi i regionie łódzkim*, „Wędrownik” 2005, R. XLIX, nr 1 (383), s. 7–11; E. Grzelakowska, M. Wachowicz, *Archiwalia publicznej szkoły powszechnej w Aniołowie w zbiorach Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej w Łodzi*, „Zgierskie Zeszyty Regionalne” 2010, t. 5, s. 253–262.

Ikonografia w zbiorach łódzkiego Muzeum Oświaty to głównie fotografie luźne, okazałe szkolne tableau oraz albumy szkolne i klasowe ze zdjęciami. Liczy ona ogółem 1668 pozycji katalogowych¹⁶. Najstarsze zdjęcia pochodzą z końca XIX i początku XX w. Dominują zdjęcia nauczycieli, uczniów, budynków i sal szkolnych, grup uczniów w trakcie zajęć szkolnych i pozaszkolnych. Na niektórych fotografiach zarejestrowano także interesujące nas sztandary szkolne – uroczystości ich poświęcenia (fot. 4), akademie i pochody ze sztandarami itp.

Pozostałe muzealia zgromadzone w tej placówce to 755 eksponatów. W tej grupie, oprócz sztandarów i proporców szkolnych, znajdziemy m.in.: zabytkowe ławki, maszyny do pisania, rozmaite pomoce naukowe, np. lunetę astronomiczną, wagi, globusy, modele maszyny parowej czy telefonu Bella, mundurki i tarcze szkolne, piórniki, kałamarze, puchary, odznaki i medale¹⁷. Najstarszymi i chyba najciekawszymi eksponatami w tej grupie są: globus Księżyca, astronomiczny globus nieba oraz tellurium (model prezentujący obroty Ziemi i Księżyca względem Słońca) wykonane w Niemczech jeszcze pod koniec XIX w. (1899) (fot. 2).

Zbiór sztandarów szkolnych w Muzeum Oświaty Ziemi Łódzkiej to największa tego typu kolekcja w Polsce. Liczy on obecnie 103 eksponaty. Można doliczyć do tego co najmniej 10 dużych proporców różnych szkół, klubów, stowarzyszeń czy samorządu uczniowskiego, które rozmiarami niewiele ustępują sztandarom¹⁸. W 1989 r. Kuratorium Oświaty i Wychowania oraz Pedagogiczna Biblioteka Wojewódzka w Łodzi wydały skromną, nieilustrowaną broszurę, omawiającą kolekcję sztandarów szkolnych w zbiorach Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej w Łodzi. Autorami tego opracowania byli Jan Antos oraz Kazimierz Wiliński¹⁹. Zbiór liczył wówczas 39 sztandarów. Z kolei w 2005 r. pracownicy Muzeum Oświaty – Elżbieta Grzelakowska i Marcin Laskowski przygotowali prezentację multimedialną opisującą tę kolekcję, liczącą już wówczas 71 egzemplarzy. Została ona opublikowana na stronie internetowej Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej w Łodzi²⁰.

¹⁶ Tyle kart katalogowych fotografii zarejestrowano w bazie komputerowej, jednak rzeczywista ilość pojedynczych zdjęć w zbiorach jest wielokrotnie większa.

¹⁷ M. Laskowski, *Kilka słów o orderach, odznaczeniach i odznakach (ze zbiorów Muzeum Oświaty Ziemi Łódzkiej)*, „Siglum” 2004, nr 2 (4), s. 25–26.

¹⁸ Są to proporce: Szkoły Handlowej Kupiectwa Łódzkiego (sygn. M–628), Zespołu Szkół Handlowych im. Oskara Langego w Łodzi (sygn. M–569), proporzec przechodni Samorządu Uczniowskiego Państwowego Technikum i Liceum Handlu Zagranicznego w Łodzi (sygn. M–745), proporce Polskiego Czerwonego Krzyża (sygn. M–482), Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Radzieckiej (sygn. M–483), kilku uczniowskich klubów sportowych (sygn. M–625, M–627) a nawet Związku Zawodowego Pracowników Służby Zdrowia (sygn. M–660).

¹⁹ J. Antos, K. Wiliński, *Sztandary szkolne w zbiorach Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej w Łodzi*, Łódź 1989; J. Antos, K. Wiliński, *Sztandary szkolne w Muzeum Oświaty w Łodzi*, „Wiadomości Historyczne”, 1992, nr 4, s. 59–60.

²⁰ *Szkolne Sztandary w zbiorach Muzeum Oświaty Ziemi Łódzkiej Wydziału Zbiorów Specjalnych Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej w Łodzi*, oprac. E. Grzelakowska i M. Laskowski przy współpracy z T. Grzelakowskim, T. Pietrasem i P. Jaworskim, Łódź 2005. Zob. <http://www.pbw.lodz.pl/sztandary/START.html>.

Najcenniejsze sztandary przechowywane są w specjalistycznej szafie ufundowanej kilka lat temu przez ZNP (fot. 5).

Najstarszym i chyba najciekawszym ze sztandarów w zbiorach Muzeum Oświaty Ziemi Łódzkiej jest sztandar Szkoły Handlowej Kupiectwa Łódzkiego na którym widnieje data: 3 maja 1916 roku (fot. 6)²¹. Z okresu międzywojennego pochodzą 22 sztandary szkolne (14 szkół powszechnych stopnia podstawowego oraz 6 szkół średnich – gimnazjów i liceów). Większość omawianej kolekcji (66) stanowią jednak sztandary szkolne ufundowane i wykonane w latach 1945–1989, spośród których najliczniej reprezentowane są eksponaty z lat 60. XX w.²² Z tego samego okresu pochodzi aż 9 z 10 dużych proporców, uzupełniających muzealną kolekcję sztandarów²³. Wśród sztandarów z okresu Polski Ludowej znajdziemy te związane ze szkolnictwem podstawowym (21), średnim ogólnokształcącym (14), publicznym szkolnictwem zawodowym (22) oraz sztandary studiów nauczycielskich (2), szkolnych organizacji ZMP (3), Zarządu Okręgu Miasta Łodzi ZNP, szczepu harcerskiego, spółdzielczości szkolnej, zakładu wychowawczego... Najmłodsze w zbiorze są sztandary następujących szkół: Gimnazjum nr 45 im. gen. S. Maczka, Zespołu Szkół Ponadgimnazjalnych nr 11 im. L. Krzywickiego, Zespołu Szkół Budowlanych Łódzkiego Zjednoczenia Budownictwa im. W. Reymonta oraz Zespołu Szkół Ponadgimnazjalnych nr 14 im. W. Reymonta w Łodzi, pochodzące z lat 2000–2012²⁴. Trafiły one do Muzeum Oświaty w ostatnim czasie w związku z likwidacją tych placówek oświatowych. Prawie wszystkie sztandary pochodzą ze szkół i innych instytucji oświatowych działających na terenie Łodzi. Wyjątkami potwierdzającymi tę regułę są sztandar Szkoły Powszechnej nr 3 w Konstancynie [Łódzkim] z 1938 r.²⁵ oraz sztandary dwóch szkół medycznych z Pabianic: Państwowej Szkoły Położnych z lat 50. XX w. i Medycznego Studium Zawodowego im. S. Leszczyńskiej z 1984 r.²⁶

W artykule tym chciałbym przyjrzeć się bliżej wybranym sztandarom szkolnym ze zbiorów łódzkiego Muzeum Oświaty, a zwłaszcza formie i stylizacji Orła Białego na tych sztandarach na szerszym tle rozwoju polskiej heraldyki państwowej w XX w. Moim zdaniem, analiza taka może przynieść ciekawe

²¹ Muzeum Oświaty Ziemi Łódzkiej (dalej: MOZŁ), sygn. M–87. Szerszy opis tego sztandaru zob. w dalszej części artykułu.

²² Nie wszystkie ze sztandarów udało się dokładnie wydatować, czas powstania niektórych spośród nich można określić jedynie w sposób przybliżony (2 połowa XX w.). Z lat 1945–1949 pochodzi co najmniej 6 sztandarów, z lat 1950–1959 – 10, z lat 1960–1969 – aż 23 a tylko 4 z lat 70 i 80. XX w.

²³ MOZŁ, sygn. M–482, M–483, M–569, M–625, M–627, M–660, M–745.

²⁴ MOZŁ, sygn. M–741, M–743, M–744. Niewiele wcześniej, bo w latach 90. XX w., powstały sztandary 4 innych zlikwidowanych łódzkich szkół: Szkoły Podstawowej nr 179 im. gen. S. Maczka, Zespołu Szkół Handlowych im. O. Langeo, Szkoły Podstawowej nr 120 im. S. Grabowskiego oraz Szkoły Podstawowej nr 72 im. T. Kościuszki. One także trafiły do Muzeum Oświaty Ziemi Łódzkiej – także, sygn. M–269, M–568, M–631, M–748.

²⁵ MOZŁ, sygn. M–80.

²⁶ MOZŁ, sygn. M–650, M–652.

wnioski na temat historycznych inspiracji i heraldycznej poprawności stylizacji orłów na sztandarach szkolnych oraz zakresu oddziaływania oficjalnej heraldyki państwowej II Rzeczypospolitej i PRL na symbolikę stosowaną na szkolnych sztandarach w tych okresach historycznych. Zmieniającą się formę orłów na sztandarach omówię w układzie chronologiczno-rzeczowym, dzieląc narrację na kilka podokresów: lata 1916–1939, 1945–1989 oraz od 1990 r. do chwili obecnej.

Orły na sztandarach szkolnych z lat 1916–1939

Na początku XX stulecia i w latach I wojny światowej na licznie wydawanych pocztówkach patriotycznych, drukach okolicznościowych, naklejkach okiennych czy pieczęciach różnych urzędów cywilnych i wojskowych rywalizowały ze sobą rozmaite historyczne stylizacje Orła Białego. Okres wielkiej wojny to prawdziwa eksplozja polskiej symboliki narodowej. Janusz Cisek szacuje, że w latach 1914–1918 powstały co najmniej 92 wzory różnych orłów, niektóre ukoronowane, a inne – pozbawione tego królewskiego insygnium²⁷. Nawiązywano do różnych historycznych stylizacji Orła Białego, pojawiały się także formy zupełnie nowe, jak choćby „kubistyczny” orzeł na sztandarze walczącego u boku armii francuskiej oddziału Bajończyków, projekt wybitnego artysty Xawerego Dunikowskiego. W kraju i na emigracji bardzo popularny był wtedy zwłaszcza orzeł w stylizacji renesansowej, kojarzący się z latami świetności i potęgi Polski złotego wieku. Na banknotach markowych Polskiej Krajowej Kasy Pożyczkowej, wyemitowanych w 1917 r., został np. umieszczony piękny renesansowy orzeł, bardzo podobny do orłów zygmunto-wskich z arrasów wawelskich (fot. 7). Podobną stylizację orła spotkamy także na niektórych emitowanych wtedy znaczkach pocztowych (fot. 8).

Różni publicyści nawoływali do odrzucenia klasycystycznej stylizacji godła herbu narodowego z czasów Stanisława Augusta i powstania listopadowego, jako kojarzącego się z czasami słabości, upadku i rozbiorów Rzeczypospolitej, choć i ta wersja miała swoich zwolenników jako ostatni z orłów niepodległych. Na klasycystycznych, polskich orłach wojskowych z lat 1812–1831 wzorował się orzełek strzelecki (projekt Czesława Jarnuszkiewicza z 1913 r., początkowo pozbawiony korony) i orły legionowe używane przez polskie oddziały wojskowe walczące u boku państw centralnych (już ukoronowane).

Nie brakowało także zwolenników syntezy nieco wcześniejszej – piastowskiej stylizacji orła (znanej z pieczęci Kazimierza Wielkiego, którą poznamy zwłaszcza po charakterystycznym układzie opuszczonych w dół łetek skrzydeł) z pewnymi elementami zaczerpniętymi z XV-wiecznych orłów jagiellońskich (zamknięta, cesarska korona, bardziej ozdobna stylizacja ogona). Taki był właśnie orzeł z pieczęci Sądu Pokoju VI Okręgu

²⁷ J. Cisek, *Orzeł i barwy narodowe u progu niepodległości (1914–1918)*, [w:] *Rola symboli narodowych we współczesnej Polsce*, red. M. Wołłejko, R. Marciniak i P. Siejczuk, Warszawa 2008, s. 10.

m.st. Warszawy, projekt zainspirowany przez znanego warszawskiego prawnika, prezesa kolegium sędziów warszawskich, Kazimierza Kierskiego (fot. 9). Zdaniem Leszka Pułdowskiego projekt tej pieczęci powstał między 5 XI 1916 r. a 27 I 1917 r.²⁸ Kierski i jego współpracownicy dążyli do wprowadzenia polskiej symboliki do sal sądowych i na pieczęcie sądów proklamowanego właśnie w akcie 2 cesarzy, odradzającego się Królestwa Polskiego. Nazwijmy umownie tę piastowską (czy raczej piastowsko-jagiellońską) stylizację „orłem prawników”.

Na płachcie najstarszego ze sztandarów szkolnych przechowywanych w Muzeum Oświaty Ziemi Łódzkiej – wspomnianym już kilkakrotnie sztandarze Szkoły Handlowej Kupiectwa Łódzkiego (fot. 6)²⁹ umieszczono podobiznę Orła Białego bardzo podobną do tej z pieczęci warszawskiego sądu pokoju, czyli „orła prawników”. Była to w ówczesnej Łodzi elitarna szkoła, istniejąca już od 1898 r. Prezesem jej Rady Opiekuńczej był znany łódzki przemysłowiec Edward Herbst. W 1914 r. personel tej placówki liczył 24 osoby, a w 10 klasach uczyło się 375 uczniów. Wychowankowie mieli prawo wstępu na uniwersytety szwajcarskie, politechnikę we Lwowie i uczelnie austriackie. Godło na sztandarze szkoły kupiectwa (fot. 10) wykonano haftem wypukłym, nicią białą-beżową, część środkową skrzydeł orła (przepaskę) haftowano srebrną nitką metalową. Korona zamknięta i zwieńczona krzyżem została wyszyta złotą nicią, ozdobiona cekinami, koralikami i kamieniami kolorowymi. Data umieszczona na awersie sztandaru, pod napisem z nazwą szkoły – 3 V 1916 r. uznawana jest zwykle za datę wykonania tego sztandaru³⁰.

W Łodzi miała wtedy miejsce wielka demonstracja patriotyczna w 125 rocznicę uchwalenia Konstytucji 3 Maja, w której tłumnie wzięła udział także młodzież szkolna. Salę gimnastyczną Szkoły Handlowej Kupiectwa Łódzkiego, udekorowaną przez uczniów girlandami i wielkoformatowymi portretami głównych twórców Konstytucji 3 Maja, zamieniono w kaplicę, gdzie przed specjalnie urządzonym ołtarzem odprawiono mszę św. dla uczniów, zakończoną poświęceniem sztandaru szkolnego. Dokonał tego ksiądz prałat Sienicki, a następnie dyrektor szkoły Kloss po podniosłym przemówieniu wręczył sztandar uczącej się młodzieży³¹. W wydanym w lipcu 1916 r. albumie dokumentującym obchody rocznicy Konstytucji 3 Maja, na jednym ze zdjęć widzimy przemarsz młodzieży i nauczycieli Szkoły Handlowej ul. Piotrkowską, na którego czele niesiono nowy sztandar szkoły z takim właśnie orłem (fot. 11)³². Mamy więc dowód, że projekt „orła prawników”

²⁸ L. Pułdowski, *Z najnowszych dziejów...*, s. 271.

²⁹ MOZŁ, sygn. M-87.

³⁰ J. Antos, K. Wiliński, *Sztandary szkolne w Muzeum Oświaty w Łodzi...*, s. 59–60; <http://www.pbw.lodz.pl/sztandary/indeks.html>

³¹ *125-lecie Konstytucji na ziemiach Piotrkowskiej, Sieradzkiej i Kaliskiej*, wyd. M. Daszewski i R. Piątkowski, Łódź 1916, s. 3–4, 7.

³² Tamże, tabl. 15.

jest o co najmniej pół roku wcześniejszy niż przypuszczał L. Pudłowski. Być może pojawił się właśnie w związku z obchodami rocznicy Konstytucji 3 Maja w 1916 r. w Warszawie, Łodzi i całej Polsce. Prawdopodobnie łódzka szkoła przy przygotowaniu nowego sztandaru korzystała z projektu opracowanego nieco wcześniej w stolicy, tego samego, którym posłużyli się autorzy nieco późniejszej pieczęci Sądu Pokoju VI Okręgu m. st. Warszawy. Zupełnie inna stylizacja Orła Białego została wykorzystana przez łódzki Komitet Obchodu tej rocznicy i towarzyszyła tablicy pamiątkowej wmurowanej przy ołtarzu bocznym kościoła św. Stanisława Kostki³³. Powracając do sztandaru Szkoły Handlowej Kupiectwa Łódzkiego – zwraca uwagę także odcień czerwieni towarzyszący postaci orła na awersie i białemu pasowi na rewersie tego sztandaru. Jest to bardzo popularny u progu niepodległości amarant, który został w polskiej symbolice państwowej dopiero w latach 20. XX w. ostatecznie zastąpiony klasycznym cynobrem³⁴.

Ten sam wzór Orła Białego, odwołujący się do tradycji piastowskich z XIV w., ale zwieńczony zupełnie nie pasującą do niego nowożytną zamkniętą koroną (orzeł Kazimierza Wielkiego miał otwartą koronę królewską z gotyckimi kwiatonami), przynajmniej od początku marca 1917 r. trafił do sfragistyki prowincjonalnej w naszym regionie. Pieczęci z takim właśnie godłem zaczęli używać niektórzy notariusze, czyli prawnicy wykonujący zawód wiary publicznej, (m.in. notariusz zgierski Teofil Chrempiński)³⁵. Zgodnie z rozporządzeniami okupacyjnych władz niemieckich, te samorządy miejskie i gminne, które nie potrafiły wskazać historycznie uzasadnionego godła z okresu przedrozbiorowego i nie chciały projektować zupełnie nowego herbu, mogły używać pieczęci z Orłem Białym. Jednocześnie w lutym/kwietniu 1917 r. Niemcy pozwolili na umieszczanie polskiego orła na jednej stronie monet bitych na obszarze okupowanego Królestwa Polskiego. W miarę postępów polonizacji urzędów, polski orzeł zastępował stosowane w poprzednich latach godła z orłem cesarsko-niemieckim na pieczęciach wielu samorządów. Były to różne historyczne odmiany orła, a wśród nich ten znany ze sztandaru Szkoły Handlowej Kupiectwa Łódzkiego. Orła „prawników” znajdziemy np. na pieczęciach magistratów: Dąbia, Kleczewa, Rychwału, Skulska, Warty

³³ Tamże, tabl. 1, 4. Komitet używał orła o stylizacji renesansowej, na tablicy zaś umieszczono orła w formie bliższej przedstawieniom klasycystycznym. Być może dalsze kwerendy archiwalne pozwolą rozstrzygnąć wątpliwości w sprawie chronologii projektów Orła Białego z lat 1916–1917 oraz wskazać ich autora i pierwowzór.

³⁴ S. K. Kuczyński, *Barwy biało-czerwone*, [w:] S. Russocki, S. K. Kuczyński, J. Willaume, *Godło, barwy i hymn Rzeczypospolitej. Zarys dziejów*, wyd. 3, Warszawa 1978, s. 201–208; K. J. Guzek, *Amarant i karmazyn. Spór o polskie barwy narodowe*, Zduny 2002, s. 4. Popularność amarantu sięga przełomu XVIII i XIX w. – epoki wojen napoleońskich. Kolor ten, będący odcieniem fioleto, stał się w ciągu XIX w. ulubioną barwą kawalerii polskiej, przenikając z symboliki wojskowej do narodowej. W terminologii francuskiej amarantem określano nieco inny odcień czerwieni – karmazyn polski, stąd częste mylenie obu barw w pierwszych latach niepodległości. Został on zastąpiony czerwienią cynobrową Rozporządzeniem Prezydenta RP z 1927 r.

³⁵ M. Adamczewski, *Pieczęcie urzędowe władz lokalnych z obszaru Polski centralnej, Cz. 3: Pieczęcie władz miejskich do 1950 r.*, Łódź 2010, s. 218.

i Sierpca. Przedstawienia orła w tej stylizacji były jednak dosyć rzadkie, znacznie częściej występował na pieczęciach samorządów miejskich i gminnych tzw. orzeł „królewsko-polski” (o którym dalej). Marek Adamczewski sądził, że wybór tej właśnie stylizacji orła („prawników”) mógł być formą manifestacji politycznej, opozycyjności władz lokalnych (np. związanych z Narodową Demokracją) w stosunku do okupanta niemieckiego i powoływanych przez niego władz (Rady Stanu, Rady Regencyjnej i jej rządów)³⁶. Czy było tak w istocie – nie sposób rozstrzygnąć bez pogłębionych kwerend archiwalnych. Możliwe jednak, że tłumaczenie różnorodności form Orła Białego w Polsce środkowej po 1917 r. jest prostsze. Orzeł „prawników” (Kazimierzowski) mógł być projektem wcześniejszym od orła „królewsko-polskiego”, dlatego tylko niektóre magistraty i szkoły (fot. 12) zdążyły wprowadzić go na swe pieczęcie, nim władza w Warszawie zaczęła lansować inną stylizację godła odradzającego się państwa.

Może właśnie z tego powodu sztandar Szkoły Handlowej Kupiectwa Łódzkiego, ufundowany przed 3 V 1916 r., jest jedynym sztandarem szkolnym w omawianym zbiorze, który posiada dokładnie taką stylizację Orła Białego. Być może takich sztandarów powstało w łódzkich szkołach u progu niepodległości jednak więcej, na co może wskazywać jeden przykład. Bardzo zbliżoną formę orła umieszczono na sztandarze elitarnego prywatnego Gimnazjum i Liceum Żeńskiego Heleny Miklaszewskiej (fot. 13)³⁷. Budynek tej szkoły, założonej w 1911 r., znajdował się przed 1939 r. po sąsiedztwu w stosunku do szkoły Zgromadzenia Kupców (przy ul. Składowej 43) a młodzież i kadra obu szkół często ze sobą współpracowali. Możliwe więc, że orzeł na sztandarze tej szkoły skopiowano w latach 20. lub 30. XX w. z nieco wcześniejszego sztandaru szkoły kupieckiej. Możemy się tego tylko domyślać, ponieważ do naszych czasów dotrwał jedynie nowy sztandar szkoły, ufundowany w latach 1945–1947 na wzór poprzedniego, spalonego w czasie okupacji hitlerowskiej³⁸.

Orły na sztandarach kilku łódzkich szkół powszechnych z lat 20. i 30. mają stylizację nieco zbliżoną do tej znanej ze sztandaru szkoły kupieckiej. Forma skrzydeł i układ lotek (skierowanych ku dołowi) nawiązuje wyrażnie do orłów piastowskich z XIV w. Pasuje do nich także otwarta, gotycka korona. Nieco bardziej dekoracyjny ogon orła przywodzi jednak na myśl raczej nawiązanie do wzorców jagiellońskich, renesansowych z XVI w. Charakterystycznym elementem są także zakończenia przepaski przez skrzydła, gdzie trójliście przekształciły się w królewskie korony. Identyczny wzór

³⁶ Tamże. Marek Adamczewski określa tę stylizację Orła Białego – Orłem Kazimierzowskim.

³⁷ MOZŁ, sygn. M-490.

³⁸ <http://www.pbw.lodz.pl/sztandary/sztandary/m490.html>. W czasie okupacji sztandar został zamurowany w ścianach budynku szkoły, SS-mani odnaleźli jednak kryjówkę i spalili sztandar wraz z innymi dokumentami na dziedzińcu szkolnym. W 1945 r. Towarzystwo Absolwentek i rodzice ponownie ufundowali sztandar, wykonany (pewnie na podstawie zdjęć) na wzór spalonego.

Orla Białego wystąpił na sztandarach aż 3 szkół: 7-klasowej Szkoły Powszechnej nr 19 w Łodzi (1922) (fot. 14)³⁹, 7-klasowej Szkoły Powszechnej nr 37 w [Łodzi] Widzewie (1922)⁴⁰ oraz 7-klasowej Szkoły Powszechnej nr 32 w Łodzi (1934)⁴¹. Prawdopodobnie wzór tego orła został opracowany na podstawie orła „prawników” z 1916 r., albo podobnego doń orła „krakowskiego” (o którym wspomnę nieco dalej). Projekt ten został jednak przed 1922 r. uproszczony i twórczo zmodyfikowany na potrzeby szkół powszechnych. Wszystkie 3 sztandary szkolne musiały powstać w tym samym warsztacie.

Z kolei na sztandarze Szkoły Powszechnej nr 34 w Łodzi (fot. 15), ufundowanym ze składek rodziców uczniów w 1937 r., umieszczono Orla Białego w stylizacji bardzo uproszczonej. Tylko układ lotek skrzydeł ku dołowi zdaje się wskazywać, że mamy w tym wypadku do czynienia ze stylizacją „piastowską”. Po II wojnie światowej wypruto koronę umieszczoną na głowie (czy raczej nad głową) heraldycznego orła, nie można więc jednoznacznie ustalić, czy była to korona otwarta (gotycka, królewska), czy też zamknięta (nowożytna, cesarska).

Na pochodzącym prawdopodobnie z lat 30. XX w. sztandarze Gimnazjum im. Elizy Orzeszkowej w Łodzi (fot. 18), znajdziemy nieco inną, moim zdaniem znacznie ładniejszą stylizację Orla Białego⁴². Jest to orzeł łączący w sobie cechy „piastowskie” (układ lotek, otwarta korona) z „jagiellońskimi” (bardzo dekoracyjny, rozbudowany ogon, nieco smuklejsza sylwetka). Poszukując historycznych wzorców, najbliższy jest mu chyba orzeł z nagrobka Władysława Jagiełły w katedrze wawelskiej, dzieło anonimowego artysty z I połowy XV w. (może związanego z florenckim warsztatem Donatella?). Z orłem Jagiełły łączy stylizację z omawianego sztandaru zwłaszcza kształt skrzydeł i rozwarty dziób orła. Orla tego można nazwać „krakowskim” także dlatego, że od około 1916 r. umieszczano go na drukach (np. kopertach) Naczelnego Komitetu Narodowego w Krakowie, który był politycznym zapleczem Legionów (fot. 16)⁴³. Ciekawostką jest fakt, że tę właśnie stylizację orła umieszczono w okresie międzywojennym na fasadzie XVI-wiecznego zamku w Piotrkowie, kojarzącego się jednoznacznie z dynastią Jagiellonów (fot. 17)⁴⁴. Orły „krakowski” i „prawników” są do siebie dosyć podobne i pojawiły się niemal w tym samym czasie (przed 1916 r.), możliwe więc, że są twórczym rozwinięciem jednego projektu Orla Białego,

³⁹ MOZŁ, sygn. M–492.

⁴⁰ MOZŁ, sygn. M–70.

⁴¹ MOZŁ, sygn. M–76.

⁴² MOZŁ, sygn. M–89.

⁴³ *Orły nasze. Orzeł Biały w zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej*, oprac. G. Stępień, P. Hordyński, Z. Piech, Z. Pietrzyk i M. Rokosz, Kraków 1996, nr 108a, s. 242. Taki właśnie orzeł został umieszczony na korerocie Departamentu Opieki w Krakowie Naczelnego Komitetu Narodowego. Autorzy albumu uznali go za fantazyjną przeróbkę orła Kazimierza Wielkiego.

⁴⁴ http://www.muzeumpiotrkow.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=50&Itemid=81 Muzeum w odrestaurowanym zamku królewskim otwarto w 1922 r., z tego też okresu może pochodzić ten herb na fasadzie.

łączącego w sobie zarówno cechy „piastowskie”, jak i „jagiellońskie”, a więc odwołującego się do najlepszych okresów w dziejach dawnej Polski.

Od około 1917 r. obie te stylizacje ustąpiły jednak pola innej, odwołującej się do nieco późniejszych tradycji historycznych. Myślę tu o tzw. orle „królewsko-polskim” (jego opis dalej). Wzorem pośrednim dla anonimowego autora tego projektu były zapewne orły zastosowane kilka lat wcześniej przez Komitet Obywatelski Miasta Warszawy, któremu przewodniczył ks. Zdzisław Lubomirski. Orły takie, które można umownie nazwać „warszawskimi”, spotykamy np. na znaczkach wyemitowanych przez KOMW w 1915 r. (fot. 19). Powtarzają one dosyć wiernie stylizację klasycystyczną Orła Białego znaną z okresu panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego, np. z proporca szwadronowego brygady Kawalerii Narodowej z lat 1789–1794⁴⁵. Cechą charakterystyczną tego orła jest sporych rozmiarów zamknięta, cesarska korona umieszczona nie bezpośrednio na głowie Orła Białego, a nad nią. Ten sposób prezentacji korony pojawił się w polskiej heraldyce państwowej już w okresie renesansu, np. na arrasie wawelskim ofiarowanym w 1560 r. królowi Zygmuntowi II Augustowi przez starostę horodelskiego Krzysztofa Krupskiego, czy w wystroju Kaplicy Zygmuntowskiej na Wawelu dłuta Bartolomeo Berecciego⁴⁶. Szpony orła na znaczku warszawskiego Komitetu Obywatelskiego są mocno wygięte, co różni je od orłów renesansowych, a zbliża do stylizacji barokowych i klasycystycznych.

Powołana w styczniu 1917 r. Tymczasowa Rada Stanu, a następnie Rada Stanu Królestwa Polskiego i Rada Regencyjna w Warszawie zdecydowały się na nieco inną stylizację orła na winietach swych druków urzędowych i pieczęciach. Była to mocno uproszczona i niezbyt udana graficznie stylizacja „jagiellońska” (fot. 20)⁴⁷. Ten orzeł, którego ze względu na oficjalne nazwy instytucji którym patronował można nazwać „królewsko-polskim”, został opracowany prawdopodobnie pod koniec 1916 lub na początku 1917 r. Ma on stylizację nieco podobną do tej ze znaczków warszawskiego Komitetu Obywatelskiego, a na pokrewieństwo obu projektów wskazuje zwłaszcza dziwna, asymetryczna stylizacja ogona orła.

Orzeł Rady Regencyjnej ma smukłą sylwetkę, sercowaty tors, skrajne lotki skrzydeł skierowane mocno ku górze, wydłużoną „gęsią” szyję oraz rozbudowany dekoracyjnie ogon. Nawiązuje więc przede wszystkim do orłów zygmuntońskich Zygmunta I Starego, Zygmunta II Augusta i Anny Jagiellonki z okresu złotego wieku⁴⁸. Na głowie orła umieszczono zamkniętą koronę,

⁴⁵ http://muzeum.krakow.pl/typo3temp/devable_gallery/0_600_galeria.dzial05.10.jpg.

⁴⁶ A. Jaworska, *Insygnia w herbie Orzeł Biały (koniec XIII–XVIII w.)*, [w:] *Orzeł Biały. Herb państwa polskiego...*, s. 79; też, *Orzeł Biały. Herb państwa polskiego*, Warszawa 2003, s. 195–196; T. Pietras, *Z Kaplicy Zygmuntowskiej do logo Senatu RP. Kilka uwag na marginesie dziejów Orła Białego*, [w:] *Orzeł Zygmunta Starego – znak Senatu Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2011 [kalendarz na rok 2012 według projektu M. Łączyńskiej].

⁴⁷ L. Pułdowski, *Z najnowszych dziejów...*, s. 272.

⁴⁸ *Orły nasze...*, nr 8–32, s. 86–125; A. Jaworska, *Orzeł Biały...*, s. 170–176.

która w naszej heraldyce państwowej i ceremoniale koronacyjnym pojawiła się po raz pierwszy nad tarczą herbową na przełomie XV i XVI w. (w 1492 r.) jako symbol władzy absolutnie suwerennej – równej cesarskiej. Na głowie Orła Białego ten typ korony pojawiał się co prawda epizodycznie już od czasów Zygmunta I Starego, jednak w godle herbu państwowego zagościła ona na stałe dopiero w XVIII w., w okresie panowania saskiej dynastii Wettynów⁴⁹. Forma korony w orle stylizacji „królewsko-polskiej” z 1917 r. wzorowana jest więc raczej na klasycystycznych przedstawieniach Orła Białego.

Orzeł polski w tej właśnie wersji stał się w latach 1917–1919 właściwie godłem oficjalnym odradzającej się Polski. Dlatego właśnie zdobił winietę ukazującego się od lutego 1918 r. „Dziennika Praw Królestwa Polskiego”. Trafił on także na pieczęcie ministrów rządu Rady Regencyjnej, sądów królewsko-polskich, notariuszy, na oficjalną pieczęć województwa łódzkiego (po 2 VIII 1919 r.), pieczęcie różnych władz szczebla powiatowego oraz wielu magistratów, np.: Goliny, Główna, Kłodawy, Praszki, Strykowa, Tomaszowa Mazowieckiego, Zgierza i Złoczewa⁵⁰. Orzeł w stylizacji „królewsko-polskiej” trafił także do sfragistyki kościelnej naszego regionu – na pieczęcie dziekanów i katolickiego sądu duchownego w Łodzi⁵¹ oraz wielu szkół i władz oświatowych.

W tej sytuacji nie powinien dziwić nas fakt, że duża liczba sztandarów szkolnych z okresu międzywojennego, przechowywanych w Muzeum Oświaty Ziemi Łódzkiej, zawiera orły w stylizacji zbliżonej do tej z dzienników urzędowych Rady Regencyjnej. Dosyć nietypowy jest najstarszy w tej grupie sztandar Gimnazjum im. ks. Ignacego Skorupki w Łodzi, ufundowany (o czym informuje data roczna wyhaftowana na sztandarze) prawdopodobnie już w 1917 r. (fot. 21)⁵². Stylizacja Orła Białego jest tu raczej renesansowa, ale wygięte łapy orła i otwarta korona królewska nie nasadzona na głowę orła, lecz umieszczona nad nią, zdają się sugerować że wzorem dla projektanta tego sztandaru nie był jeszcze oficjalny orzeł „królewsko-polski”, lecz nieco wcześniejszy od niego orzeł „warszawski” z 1915 r.

Wyróżnia się także swą formą i stylizacją Orzeł Biały ze sztandaru siedmioklasowej Szkoły Powszechnej nr 53 w Łodzi (fot. 22)⁵³. Został on ufundowany

⁴⁹ Tamże, s. 193–196.

⁵⁰ M. Adamczewski, *dz. cyt.*, cz. 3, s. 219–221.

⁵¹ Tamże, cz. 1, s. 28, 116.

⁵² MOZŁ, sygn. M-88; <http://www.pbw.lodz.pl/sztandary/sztandary/m88.html>. Szkoła mogła uzyskać tego patrona najwcześniej w 1920 r. albo więc sztandar jest o kilka lat późniejszy, albo dopiero wtedy dodano do nieco wcześniejszego orła zmienioną nazwę szkoły.

⁵³ MOZŁ, sygn. M-489; <http://www.pbw.lodz.pl/sztandary/sztandary/m489.html>. W latach 50. lub 60. XX w. zaszyto kawałkiem tkaniny koronę nad godłem na tym sztandarze. Na odwrotnej stronie sztandaru umieszczono namalowany farbą olejną wizerunek Mikołaja Kopernika oraz hasło: „Wiedza to potęga”. Może więc rezygnacja ze zwieńczonej krzyżem zamkniętej korony na głowie orła to w tym wypadku manifestacja świeckiego charakteru tej placówki?

ze składek Opieki Szkolnej w 1924 r. Stylizacja orła na tym sztandarze jest wyraźnie renesansowa, ale nieco inna niż na pozostałych sztandarach łódzkich szkół. Uwagę zwraca zwłaszcza otwarta, królewska korona (inna niż w obowiązującym wtedy godle państwowym z 1919 r.) umieszczona nad głową herbowego orła. Jeśli nie jest to celowa manifestacja fundatorów sztandaru który, w przeciwieństwie do sztandarów wielu innych szkół powszechnych z okresu międzywojennego, nie zawiera żadnej symboliki religijnej, to można przypuszczać, że i w tym wypadku wzorem nie był orzeł „królewsko-polski” Rady Regencyjnej, lecz wcześniejszy projekt.

Orły na dwóch kolejnych sztandarach szkolnych, które chciałbym tu zaprezentować – Szkoły Powszechnej nr 25 im. króla Bolesława Chrobrego w Łodzi (ufundowany w 1927 r.) (fot. 23)⁵⁴ oraz Szkoły Powszechnej nr 58 w Łodzi (z 1937 r.) (fot. 24)⁵⁵, moim zdaniem zostały zaprojektowane w oparciu o projekt orła „królewsko-polskiego” z 1917 r., nieco tylko uproszczonego (zwłaszcza jeśli chodzi o kształt łap i ogona orła). Wyprucie koron w okresie powojennym nie pozwala jednoznacznie określić, czy także forma korony na głowie orła była w tym wypadku zgodna z pierwowzorem (zamknięta). Może zastanawiać fakt, że władze szkoły mającej za patrona króla z dynastii Piastów, nie zdecydowały się na „piastowską” stylizację orła, lecz wybrały „jagiellońską”, opartą na dosyć popularnym wzorcu.

Po odzyskaniu niepodległości w listopadzie 1918 r. i przyjęciu republikańskiego ustroju odradzającej się Rzeczypospolitej, na krótko odżyły XIX-wieczne spory o koronę na głowie Orła Białego. Kiedy minister spraw wewnętrznych w socjalistycznym rządzie Jędrzeja Moraczewskiego – Stanisław Thugutt próbował specjalnym okólnikiem dokonać „drobnej zmiany” – usunąć z głowy Orła Białego koronę królewską, wywołało to falę krytyki ze strony oburzonego społeczeństwa oraz prasy i okólnik ten nigdy nie wszedł w życie⁵⁶. Nic więc dziwnego, że wszystkie orły na sztandarach szkolnych w zbiorach Muzeum Oświaty Ziemi Łódzkiej z okresu międzywojennego miały na głowach korony, różniąc się tylko ich formą.

W lipcu 1919 r. ogłoszono konkurs „dla artystów polskich” na wzór herbu państwowego, jednak nie czekając na jego rozstrzygnięcie, rząd zgłosił do Sejmu Ustawodawczego gotowy wniosek w sprawie godeł i barw narodowych. W dniu 1 VIII 1919 r. Sejm przyjął ten projekt w ustawie o godłach i barwach Rzeczypospolitej Polskiej. Postanowiono, że Polska po 123 latach

⁵⁴ MOZŁ, sygn. M-72. W czasie okupacji sztandar przechował kierownik szkoły Gabriel Czerwik.

⁵⁵ MOZŁ, sygn. M-78. Uroczystość poświęcenia i przekazania tego sztandaru, ufundowanego przez rodziców uczniów, miała miejsce w kościele parafialnym w dniu 11 XI 1937 r.

⁵⁶ Tamże, cz. 3, s. 220; L. Pudłowski, *Z najnowszych dziejów...*, s. 273–274. Orły bez korony pojawiające się w tym czasie na pieczęciach władz powiatowych w Płocku i na winiętach druków urzędowych np. *Dzienniku Rozporządzeń Urzędu Powiatowego w Skierniewicach* mogły nawiązywać nie tyle do okólnika Stanisława Thugutta, co do symboliki ziemskiej dawnego województwa mazowieckiego. Nieukoronowane orły pojawiały się co prawda krótko na niektórych pieczęciach i drukach ministerialnych (np. pożyczki państwowej), występują jednak znacznie rzadziej niż te ukoronowane.

niewoli miała odzyskać godło podobne do tego, które straciła w okresie rozbiorów. Główną inspiracją dla projektantów pierwszego herbu państwowego odrodzonej Rzeczypospolitej z 1919 r. (fot. 25) został więc wcale nie orzeł piastowski czy renesansowy, ale klasycystyczna stylizacja z 2. połowy XVIII w. Rysunek orła z 1919 r. był zapewne dziełem zbiorowym, w którym brali udział Jan Skotnicki, znany malarz Józef Mehoffer i historyk Stanisław Łoza. Autorzy tego herbu celowo nawiązali do stylizacji z końca XVIII i początku XIX w., na znak ciągłości polskiej państwowości. Klasycystycznego w swej formie orła umieszczono na ahistorycznej, nowożytnej, francuskiej tarczy. Przyjętą ustawę i wzór orła traktowano jednak jako tymczasowe, gdyż trwały jeszcze walki o granice, a ostateczne rozstrzygnięcie miała przyjąć konstytucja RP. W praktyce herb ten, choć niezbyt udany, miał jednak obowiązywać aż do 1927 r.⁵⁷

Nowa stylizacja godła Polski nie stała się jednak z chwilą jej przyjęcia przez Sejm Rzeczypospolitej (sierpień 1919 r.) powszechnie obowiązującym wzorem dla prowincji. Przyczyną tego stanu rzeczy była zapisana w ustawie ścisła reglamentacja godła państwowego. Prawodawca odebrał instytucjom niepaństwowym prawo do posługiwania się godłem Rzeczypospolitej. Urzędnikom, którzy dopuściliby się takiego nadużycia groziły kary grzywny lub aresztu. Nic więc dziwnego, że kilka samorządów zmieniło w następnych latach swe pieczęcie, usuwając z nich Orła Białego (Białzki, Stawiszyn). Władze państwowe tolerowały jednak te wizerunki Orła Białego występujące na pieczęciach magistratów, które były wykonane w stylizacjach wcześniejszych, znacznie różniących się od oficjalnego herbu państwowego wzór 1919 r. (np. orły „prawników” czy „królewsko-polskie”)⁵⁸.

Sztandarów szkolnych wykonanych wcześniej nie zmieniano więc po 1919 r., a na te nowo fundowane jeszcze w latach 30. chętnie wprowadzano różne orły „piastowskie” czy „jagiellońskie”. Orły w stylizacji klasycystycznej, bliskiej obowiązującemu w latach 1919–1927 godłu państwowemu, należały więc raczej do rzadkości. Wyjątkiem potwierdzającym tę regułę był Orzeł Biały umieszczony w 1925 r. na sztandarze Szkoły Powszechnej nr 56 w Łodzi (fot. 26)⁵⁹. Sztandar ten został ufundowany przez Opiekę Szkolną a wykonany w Płocku. Bardzo źle dobrano barwy, umieszczając orła wyha-

⁵⁷ L. Pudłowski, *Z najnowszych dziejów...*, s. 276–283; T. Pietras, *Z Orłem Białym poprzez wieki. Cz. 4: Spory o orla i koronę w XIX i XX wieku* – <http://histmag.org/Z-Orlem-Bialym-poprzez-wieki.-Cz.-4-Spory-o-orla-i-korone-w-XIX-i-XX-wieku-8290>. Projekt Orła Białego z 1919 r. nie był zbyt udany pod względem plastycznym i heraldycznym, wytykano mu m.in. zbyt naturalistyczny – „falbaniasty” rysunek upierzenia orła, formę graficzną nieco przyciężką i mało subtelną, niezgodną z duchem czasu, przezywano go gęsią... Mimo to, do tej właśnie stylizacji orła (a zwłaszcza formy korony – zamkniętej i zwieńczonej krzyżem) nawiązywała chętnie część środowisk opozycji demokratycznej w latach 80. XX w., różne stronnictwa i partie polityczne po 1990 r. (m.in. Zjednoczenie Chrześcijańsko-Narodowe i współczesny Ruch Narodowy).

⁵⁸ M. Adamczewski, *dz. cyt.*, cz. 3, s. 221–222.

⁵⁹ MOZŁ, sygn. M–71. Na odwrotnej stronie tego sztandaru umieszczono wizerunek św. Stanisława Kostki oraz napis: „Wiara i oświata ostoją narodów”.

ftowanego złotą i beżowo-zółtą nicią na beżowej płachcie sztandaru, przez co jest on słabo widoczny. Stylizacja Orła Białego na tym sztandarze jest najbliższa wzorom klasycystycznym z 2 połowy XVIII w. (skrajne lotki skrzydeł skierowane ku górze, wygięte szpony, zamknięta i zwieńczona krzyżem korona)⁶⁰. Od godła państwowego z 1919 r. różni się m.in. inną formą ogona.

Zupełnie podobny był Orzeł Biały umieszczony na sztandarze prywatnego Gimnazjum Żeńskiego Zofii Pętkowskiej i Wiktorii Macińskiej w Łodzi (fot. 27), poświęcony podobnie jak sztandar Szkoły Handlowej Kupiectwa Łódzkiego w 1916 r., w czasie obchodów 125 rocznicy Konstytucji 3 Maja. Sztandar ten znamy tylko ze zdjęcia umieszczonego w *Księdze pamiątkowej* szkoły z 1927 r.⁶¹ Klasycystyczna stylizacja orła mogła w tym wypadku nawiązywać do wspomnianych obchodów rocznicowych.

Klasycystyczną stylizację uzyskał także Orzeł Biały umieszczony na sztandarze Gimnazjum Żeńskiego im. Marii Konopnickiej w Łodzi, ufundowany w 1936 r. (fot. 28)⁶² Forma tego orła, moim zdaniem bardzo udana, nawiązuje do klasycznych, rzymskich przedstawień, bardzo modnych w epoce oświecenia. Podobne znajdziemy w różnych publikacjach z połowy XVIII w.⁶³ czy w detalu architektonicznym z epoki stanisławowskiej⁶⁴. Pasuje do niej łacińska sentencja umieszczona na sztandarze: „Laborem nostrum Patriae”. Na głowie orła znajdowała się (wypruta po II wojnie światowej) korona otwarta, XIV-wieczna, zbliżona kształtem do tej z godła państwowego z 1927 r., choć XVIII-wieczne orły miały zawsze na głowach korony zamknięte.

Współczesna stylizacja Orła Białego w herbie Rzeczypospolitej Polskiej pochodzi z drugiej połowy lat 20. XX w. Wzór ten został wprowadzony Rozporządzeniem Prezydenta Rzeczypospolitej Ignacego Mościckiego o godłach i barwach państwowych oraz o oznakach, chorągwiach i pieczęciach w dniu 13 XII 1927 r. (fot. 29). Jednym z najważniejszych źródeł historycznej inspiracji dla autora tego projektu – prof. Zygmunta Kamińskiego (architekta z Politechniki Warszawskiej) był prawdopodobnie orzeł renesansowy z czasów Zygmunta I Starego (medal autorstwa Jana Marii Padovano z 1532 r.). Obok dominujących elementów stylizacji zygmuntońskiej i batoriańskiej, znajdziemy w nim także nawiązania do XIV-wiecznej tradycji piastowskiej czy manieryzmu epoki Wazów. Tarcza herbowa jest nowożytna, XIX-wieczna. Eklektyzm ten spotkał się z krytyką ze strony historyków i heraldyków. Moment wprowadzenia nowego wzoru godła państwowego zbiegł się niemal w czasie z ważnymi wydarzeniami politycznymi – przewrotem majowym marszałka Józefa Piłsudskiego i początkiem autorytarnych rzą-

⁶⁰ A. Jaworska, *Orzeł Biały...*, s. 177.

⁶¹ *Księga pamiątkowa Gimnazjum Żeńskiego Zofii Pętkowskiej i Wiktorii Macińskiej w Łodzi z okazji 25-lecia 1901–1926*, Łódź 1927, s. 30.

⁶² MOZŁ, sygn. M–90.

⁶³ *Orły nasze...*, nr 84b, s. 213 (1736), nr 87, s. 216 (1753).

⁶⁴ A. Jaworska, *Orzeł Biały...*, s. 178 – orzeł otoczony wieniec laurowym, zdobiący fasadę kościoła św. Anny w Warszawie (1787).

dów sanacji. Nic więc dziwnego, że zmieniona wtedy symbolika państwowa stała się przedmiotem ostrych sporów i polemik o charakterze polityczno-ideologicznym. W prasie prawicowej związanej z Narodową Demokracją krytykowano zwłaszcza owe pięcioramienne gwiazdki na skrzydłach orła, jako tajne symbole masońskie lub celową bolszewizację polskiego godła. Jeszcze większą falę krytyki wywołała zmiana formy korony na głowie orła – w miejsce zamkniętej, zwieńczonej krzyżem korony barokowej pojawiła się bowiem otwarta korona królewska w stylizacji gotyckiej z XIV w. Środowiska narodowe odebrały to oczywiście jako zamach na tradycję i religię katolicką oraz celową laicyzację herbu pod naciskiem niechrześcijańskich mniejszości. Mimo tej krytyki, Orzeł Biały według wzoru z 1927 r. został szybko przyjęty i z niewielkimi modyfikacjami obowiązuje do dziś⁶⁵.

Rozporządzenie Prezydenta RP z 1927 r. uporządkowało reguły posługiwania się nowym wzorem herbu państwowego. Po upływie trzyletniego okresu przejściowego, administracja państwowa próbowała zmusić władze lokalne do rezygnacji z herbów miejskich na pieczęciach na rzecz obowiązującego godła państwowego, czemu towarzyszyło stopniowe przekształcenie samorządu miejskiego w część administracji państwowej⁶⁶.

Te ważne zmiany prawne nie pozostały bez wpływu na formę Orła Białego na sztandarach szkolnych szkół łódzkich. Dotyczyło to zwłaszcza państwowych szkół średnich. Przykładem może być sztandar Państwowego Gimnazjum im. Stefana Żeromskiego w Łodzi (fot. 30), który został ufundowany przez Koło Rodzicielskie w 1938 r. i w dniu 3 kwietnia t.r. uroczystie poświęcony przez ks. Wacława Sitko w kościele pod wezwaniem Podwyższenia Krzyża Świętego. Pamiątkowa *Złota księga* opisująca to wydarzenie także trafiła do zbiorów łódzkiego Muzeum Oświaty (fot. 3)⁶⁷. Sztandar ten służył uczniom tylko przez rok, a następnie ukryty przed Niemcami zaginął i został odnaleziony w 1945 r.⁶⁸ Orzeł Biały na sztandarze tego gimnazjum jest w pełni zgodny z obowiązującym godłem państwowym opracowanym

⁶⁵ L. Pudłowski, *Z najnowszych dziejów...*, s. 287–289; T. Pietras, *Z Orłem Białym poprzez wieki*. Cz. 4. Pod względem plastycznym ten wzór Orła Białego jest znacznie lepszy, nowocześniejszy od swego poprzednika z 1919 r. Szczególnie dobrze prezentuje się w okrągłej formie na pieczęciach i monetach. Po przeniesieniu na tarczę herbową jest jednak zbyt szeroki, co powoduje deformację tarczy, która jest niemal kwadratowa. Zrezygnowano bowiem z pierwotnego projektu Z. Kamińskiego opracowania nieco innej stylizacji na pieczęcie i na tarczy. Krytycy tego projektu zwracali także uwagę na niepoprawny heraldycznie cieniowany rysunek, przypominający płaskorzeźbę, nieuzasadnione historycznie użycie złotej bordiury (skraju) dookoła tarczy (co w heraldyce zachodnioeuropejskiej miało oznaczać nieprawie potomstwo) i pewne szczegóły rysunku orła (szpony, język, przepaskę).

⁶⁶ M. Adamczewski, *dz. cyt.*, cz. 3, s. 233–234.

⁶⁷ MOZŁ, sygn. A–51 – *Złota Księga Gimnazjum Państwowego im. S. Żeromskiego w Łodzi z opisem uroczystości poświęcenia sztandaru szkolnego w dniu 3 kwietnia 1938 r.*

⁶⁸ MOZŁ, sygn. A–1914 – relacja Józefa Marczyńskiego pt. *Losy sztandaru szkoły w okresie okupacji (1939–1945)* opisująca ukrycie sztandarów dwóch łódzkich szkół średnich – I Państwowego Gimnazjum i Liceum im. M. Kopernika oraz III Państwowego Gimnazjum i Liceum im. S. Żeromskiego przez Jana Marczyńskiego w 1939 r. we wsi Prusinowice. W związku ze śmiercią Jana Marczyńskiego w obozie koncentracyjnym Dachau nie znano miejsca przechowywania sztandaru. Dopiero w 1945 r. Kazimiera Marczyńska zauważyła sztandar, niesiony wraz z innymi chorągwiami, podczas procesji w tamtejszym kościele i odzyskała go dla łódzkiego gimnazjum.

przez Z. Kamińskiego (choć po wojnie wypruto koronę, po której pozostał ślad). To samo można powiedzieć o godłach na sztandarach innych łódzkich prywatnych szkół średnich, ufundowanych w latach 1938–1939: Szkół im. Ignacego Skorupki w Łodzi (poświęcenie sztandaru 1 I 1938 r.)⁶⁹ oraz Prywatnego Gimnazjum i Liceum Męskiego Aleksego Zimowskiego (poświęcenie sztandaru w 1939 r.) (fot. 31)⁷⁰. Orły na tych sztandarach różnią się bardzo nieznacznie od wzoru godła państwowego z 1927 r., np. ten ze sztandaru szkoły Zimowskiego ma nieco zbyt krótkie szpony w stosunku do ogona.

Orła Białego projektu Z. Kamińskiego znajdziemy także na kilku sztandarach szkolnych szkół powszechnych z Łodzi i Konstantynowa pochodzących z lat 1927–1939. Bardzo różna jest jednak jakość wykonania tych sztandarów i zgodność wyhaftowanych na nich orłów z obowiązującym herbem państwowym. Niektóre są całkiem udane i zgodne z wzorem, np. na sztandarach Szkoły Powszechnej nr 66 w Łodzi (poświęconym 22 VI 1930 r.) (fot. 32)⁷¹ oraz Szkoły Powszechnej w Radogoszczu (poświęconym 3 V 1933 r.)⁷².

Zupełnie inne są orły na sztandarach Szkoły Powszechnej nr 5 im. Marii Konopnickiej w Łodzi (z 1927 r.) (fot. 33)⁷³ oraz siedmioklasowej Szkoły Powszechnej w Widzewie (z 1935 r.)⁷⁴. Oba mają identyczny kształt. Tylko przy odrobinie dobrej woli da się dostrzec w tych nietypowych i nieudanych, wręcz nieudolnych, stylizacjach Orła Białego nawiązanie do kształtu pięknie wypracowanego przez Z. Kamińskiego godła państwowego z 1927 r. Głowy orłów na tych sztandarach wieńczyły niegdyś otwarte, gotyckie korony, wyprute po 1945 r.

Bardzo oryginalna jest także forma Orła Białego na sztandarze Szkoły Powszechnej stopnia trzeciego nr 3 w Konstantynowie [Łódzkim], ufundowanym w 1938 r. (fot. 34)⁷⁵. W bardzo uproszczonej formie nawiązuje on układem lotek i ogona do oficjalnego herbu państwowego z 1927 r. Na głowie

⁶⁹ MOZŁ, sygn. M–81.

⁷⁰ MOZŁ, sygn. M–92. W zbiorach Muzeum Oświaty zachowały się także zdjęcia z tej uroczystości – zob. MOZŁ, sygn. I–948.

⁷¹ MOZŁ, sygn. M–74; <http://www.pbw.lodz.pl/sztandary/sztandary/m74.html>. Sztandar ten przetrwał okres okupacji ukryty przez ojca jednej z uczennic, Franciszka Głowackiego, w domu na strychu początkowo pod polepą, a potem w nieczynnym piecu kaflowym.

⁷² MOZŁ, sygn. M–75; <http://www.pbw.lodz.pl/sztandary/sztandary/m75.html>. W 1939 r. po wybuchu wojny Stanisława Strzelecka przeniosła sztandar przez „zieloną granicę” do Generalnej Guberni, ukryty pod podszewką płaszcza. Przetrwał okupację zakopany w ziemi w jej domu pod Warszawą. Po 1945 r. wypruto jednak koronę.

⁷³ MOZŁ, sygn. M–73.

⁷⁴ MOZŁ, sygn. M–77. Po 1945 r. znajdowała się tam Szkoła Ogólnokształcąca stopnia podstawowego nr 99 w Łodzi, o czym informuje napis wtedy wykonany na odwrotnej stronie sztandaru. Sztandar ten jest zachowany w bardzo złym stanie.

⁷⁵ MOZŁ, sygn. M–80; <http://www.pbw.lodz.pl/sztandary/sztandary/m80.html>. W czasie okupacji sztandar ten został ukryty przez Antoninę Olejniczak, żonę zmarłego wóznego szkoły w sienniku. Wielokrotne rewizje jej mieszkania nie doprowadziły do odnalezienia sztandaru.

orla umieszczono, zgodnie z tym wzorem, otwartą, gotycką koronę, którą uzupełniono jednak o krzyżyk. Nie sposób ustalić, czy krzyż wieńczący koronę był na sztandarze obecny od początku, czy też dodano go nieco później.

Orły na sztandarach szkolnych z lat 1945–1989

Komuniści uznali, że w nowej, „ludowej” i „demokratycznej” Polsce socjalistycznego orla nie może wieńczyć monarsza korona. Używano więc różnych wersji Orła Białego bez korony, nawiązując w tym do tradycji republikańskiego i demokratycznego nurtu wielkiej emigracji z XIX w. i konspiracji niepodległościowej w kraju. Poszukiwano stylizacji historycznej pasującej do nowych czasów i jałtańskich granic, czyli „piastowskiej”.

Pierwszym takim projektem była tzw. „kurica” – nieheraldyczny wizerunek orla umieszczony na maciejówkach żołnierzy oraz sztandarze I Dywizji Piechoty im. T. Kościuszki sformowanej na rozkaz Stalina w Sielcach nad Oką (fot. 35). Janina Broniewska (żona poety Władysława), na polecenie Wandy Wasilewskiej i po konsultacjach z bibliofilem i kolekcjonerem Pawłem Ettingerem, opracowała w ciągu jednego dnia projekty munduru i orla na czapkę żołnierzy tej dywizji. Na wzór wybrano nieheraldycznego orla umieszczonego na sarkofagu Władysława Hermana i Bolesława Krzywoustego w katedrze płockiej (dzieło XIX-wiecznego rzeźbiarza Zygmunta Vogla).

Kiedy w 1947 r. ogłoszono konkurs na godło państwowe zgodne z duchem czasów, pojawiło się kilka nowych, ciekawych projektów orla „piastowskiego”, np. autorstwa Michała Byliny, nawiązujący formą do książęcych orłów piastowskich z XIII w. (fot. 36). Projekty te nie uzyskały jednak sankcji prawnej i zostały szybko zapomniane⁷⁶.

Wśród sztandarów szkolnych zgromadzonych w Muzeum Oświaty Ziemi Łódzkiej znajdziemy i takie, których projektanci zmodyfikowali wzór orla państwowego celowo nawiązując do stylizacji piastowskiej znanej choćby z pieczęci Kazimierza Wielkiego (kształt skrzydeł, układ lotek i zakończona trójlisciem przepaska przez skrzydła). Dotyczyło to grupy szkół zbudowanych w latach 60. w ramach akcji „Tysiąc szkół na Tysiąclecie Państwa Polskiego”⁷⁷. Najbardziej typowy jest tu orzeł na sztandarze XXII Liceum Ogólnokształcącego im. dr Stefana Kopcińskiego w Łodzi (mieszczącego się przy ul. Pojezierskiej 51), ufundowanym przez Komitet Rodzicielski i Zakłady Remontowo-Montażowe w Łodzi w 1960 r. (fot. 37). Godło zostało wyhaftowane ścięciem wypukłym, nićmi srebrnymi, złotymi oraz jasnobieżowymi, a w uroczystości przekazania sztandaru i nadania szkole imienia uczestni-

⁷⁶ S. Russocki, *Rodowód Orła Białego*, [w:] S. Russocki, S.K. Kuczyński, J. Willaume, dz. cyt., s. 68–74; L. Pułdowski, *Z najnowszych dziejów...*, s. 287–289; T. Pietras, *Z Orłem Białym poprzez wieki*. Cz. 5: *Symbolika państwowa PRL i III RP* – <http://www.histmag.org/Z-Orlem-Bialym-poprzez-wieki>. -Cz.-5-Symbolika-panstwowa-PRL-i-III-RP-8326.

⁷⁷ O łódzkich „tysiąclatkach” zob. M. Koter, *Tkanka miejska Łodzi w latach 1918–1989*, [w:] Łódź. *Monografia miasta*, pod red. S. Liszewskiego, Łódź 2009, s. 246.

czyli, oprócz licznych przedstawicieli władz, także córka i syn dr. Stefana Kopcińskiego. Do obchodów milenijnych nawiązują wprost daty 960 i 1960, umieszczone w prawym i dolnym narożniku sztandaru. Sztandar ten służył szkole jedynie przez 5 lat, do chwili likwidacji tej placówki⁷⁸.

Bardzo podobną (lecz nieco bardziej uproszczoną), piastowską stylizację Orła Białego odnajdziemy także na sztandarach dwóch innych łódzkich szkół: Szkoły Podstawowej nr 43 im. Bohaterskich Lotników Polskich (przy ul. Wacława 22) (fot. 38)⁷⁹ oraz Zasadniczej Szkoły Zawodowej dla Pracujących PKS, Oddziału Spedycyjnego w Łodzi im. prof. dr inż. Jana Wernera (przy ul. Zakątnej 34, obecnie Pogonowskiego)⁸⁰.

Najczęściej wykorzystywano jednak w pierwszych latach istnienia Polski Ludowej „sanacyjną” stylizację Orła Białego autorstwa Zygmunta Kamińskiego z 1927 r., tyle że usuwano z niej koronę. Po odjęciu korony orzeł ten tracił jednak swe pięknie wypracowane proporcje i walory estetyczne, znacznie gorzej prezentował się np. na monetach. Ostatecznie w książkowym wydaniu Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z 22 lipca 1952 r. opublikowano wizerunek orła, który miał być oficjalnym herbem państwa. Był to dosyć wiernie przerysowany projekt Z. Kamińskiego z 1927 r., lecz uszczerbiony przez odjęcie korony. Przedwojenny złoty otok zastąpiło wtedy obramowanie tarczy w formie generalskiego wężyka. Dekret Rady Państwa o godle i barwach Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z 7 XII 1955 r. powtórzył tę stylizację orła, zrezygnowano jednak z niepotrzebnego, ahistorycznego złotego obramowania tarczy (fot. 39). Ten sam wzór powtórzono w nowej ustawie o godle, barwach i hymnie Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej przyjętej 31 I 1980 r.⁸¹

Orły na pierwszych sztandarach szkół łódzkich, ufundowanych krótko po wyzwoleniu w 1945 r., odbiegają nieraz formą od oficjalnego godła państwowego. Wynika to pewnie z pośpiechu, braku funduszy i specjalistycznych warsztatów w mieście tuż po wojnie. Przykładem jest sztandar Publicznej Szkoły Powszechnej nr 21 w Łodzi (mieszczącej się przy ul. S. Sterlinga 24) (fot. 40). Na tkaninie bawełnianej w odcieniu różowym wyhaftowano białą nicią, haftem wypukłym, nietypowego orła bez korony⁸². Jest to bardzo uproszczona stylizacja, nawiązująca prawdopodobnie do uszczerbionego orła Z. Kamińskiego z 1927 r. Być może sztandar ten wykonali własnym sumptem rodzice uczniów lub któraś z nauczycielek. U dołu podano datę otwarcia szkoły lub ufundowania sztandaru – 1945 r. Zaszyta czerwoną płachtą materiału, zapewne w latach 50. lub 60., odwrotna strona tego sztandaru, przedstawiała patrona młodzieży – św. Stanisława Kostkę.

⁷⁸ MOZŁ, sygn. M-102; <http://www.pbw.lodz.pl/sztandary/sztandary/m102.html>.

⁷⁹ MOZŁ, sygn. M-241. Szkoła została zamknięta w 2000 r.

⁸⁰ MOZŁ, sygn. M-323. Orzeł na tym sztandarze ma bardzo źle dobrane proporcje szponów i ogona.

⁸¹ L. Pułdowski, *Z najnowszych dziejów...*, s. 289–290.

⁸² MOZŁ, sygn. M-82.

Uproszczona w stosunku do obowiązującego wzoru godła państwowego stylizacja Orła Białego jest także widoczna na sztandarze Państwowej Szkoły Przemysłowej Żeńskiej w Łodzi (fot. 41). Został on wykonany przez uczennice tej szkoły w pierwszych latach powojennych⁸³. Budynek Państwowej Szkoły Przemysłowej Żeńskiej, funkcjonującej tylko do 1948 r., znajdował się u zbiegu ulic prez. Gabriela Narutowicza i Wierzbowej⁸⁴.

Zdarzało się także, że wykorzystywano i przerabiano sztandary przedwojenne, które przetrwały okupację, modyfikując tylko godło. Na sztandarze Szkoły Powszechnej nr 23 w Łodzi (fot. 42), ufundowanym w 1946 r., znajdziemy ciekawe przedstawienie Orła Białego będące dosyć swobodną stylizacją, bazującą na państwowym godle z 1927 r. (Z. Kamińskiego), ale uzupełnioną o... umieszczony na piersi orła ryngraf z Matką Boską Ostrobramską. Kontrastuje to ze świeckimi hasłami umieszczonymi na tym sztandarze po 1945 r., np. „Lud i praca to są siły, a świat cały nimi stoi” na odwrotnej stronie sztandaru. Orzeł na tym sztandarze ma wyraźnie zdeformowaną głowę – jest to efekt wyprucia przedwojennej korony⁸⁵. Prawdopodobnie wykorzystano do wykonania nowego sztandaru tejże szkoły z lat 30., który dobrze ukryty szczęśliwie przetrwał okupację⁸⁶.

Podobnie było ze sztandarem XI Liceum Ogólnokształcącego im. Michała Kajki (fot. 43), ufundowanym w 1960 r. (czyli 15 lat po wojnie!), przy którego wykonaniu wykorzystano jakiś sztandar z lat 1927–1939. Wyraźnie widoczna jest pozostałość po wyprutej koronie Orła Białego, przez co sylwetka orła jest nieproporcjonalna. Pozostał także ślad po dawnym napisie: „Bóg – Ojczyzna – Nauka” zastąpionym nowym, świeckim hasłem: „Ojczyzna – Nauka – Cnota”⁸⁷.

Z kolei Orzeł Biały na sztandarze VII Liceum Ogólnokształcące im. Stefanii Sempołowskiej w Łodzi z 1947 r., o bardzo uproszczonej w stosunku do oficjalnego wzoru formie, jest identyczny jak godło na sztandarze jednej z łódzkich szkół powszechnych z lat 30. XX w. Prawdopodobnie także przy jego wykonaniu wykorzystano jakiś starszy sztandar szkolny⁸⁸.

⁸³ MOZŁ, sygn. M-493.

⁸⁴ <http://www.pbw.lodz.pl/sztandary/sztandary/m493.html>. Wcześniejszy sztandar tej placówki został ufundowany przez rodziców uczennic w 1921 r. Po wybuchu wojny aresztowano dyrektorkę szkoły Janinę Marczyńską, a nauczyciele i sekretarka przechowywali ważniejsze dokumenty szkolne oraz sztandar. Nie przetrwał jednak II wojny światowej. Ze spalonego sztandaru przedwojennego pozostała jedynie autentyczna głowica, którą przeznaczono do nowego sztandaru. Nowy sztandar także ufundowali rodzice a jego wykonanie zlecono uczennicom szkoły. O szkolnictwie zawodowym w Łodzi zob. m.in. *Dzieje łódzkiej szkoły włókienniczej w Polsce niepodległej 1919–1969*, Łódź 1969.

⁸⁵ MOZŁ, sygn. M-491.

⁸⁶ <http://www.pbw.lodz.pl/sztandary/sztandary/m491.html>. Sztandar ten w okresie okupacji przechowywała nauczycielka z tej szkoły – Maria Czaplińska.

⁸⁷ MOZŁ, sygn. M-100; <http://www.pbw.lodz.pl/sztandary/sztandary/m100.html>.

⁸⁸ MOZŁ, sygn. M-94. Por. MOZŁ, sygn. M-78 – sztandar Szkoły Powszechnej nr 58.

Orzeł Biały haftowany na sztandarach łódzkich szkół z lat 1945–1989 w większości przypadków jednak dosyć wiernie powtarza godło państwowe przyjęte w latach 1952–1955 (fot. 39). Orzeł ten był zazwyczaj wyszywany na maszynie haftem wypukłym białą, srebrną i złotą nicią na płachcie sztandaru w różnych odcieniach czerwieni (fot. 44). Jeden z najstarszych sztandarów z takim orłem należał do Publicznej Szkoły Powszechnej nr 120 w Łodzi (na Marysinie III, obecnie ul. Centralna 40)⁸⁹. Po przerwie wojennej szkoła ta rozpoczęła działalność już 19 I 1945 r. a w czerwcu 1947 r. nastąpiło poświęcenie i przekazanie szkole sztandaru zakupionego nieco wcześniej z dochodów z imprez organizowanych przez Koło Rodzicielskie i grono nauczycielskie⁹⁰. Mniej więcej w tym samym czasie (1946) ufundowano także sztandar Publicznej Szkoły Powszechnej nr 127 im. Ludwika Wawrzyńskiej w Łodzi (mieszczącej się przy ul. S. Jaracza 23), na którego rewersie umieszczono bardzo podobnego orła⁹¹ oraz sztandar Prywatnego Gimnazjum i Liceum Żeńskiego Janiny Czapczyńskiej w Łodzi (przy ul. G. Narutowicza 58)⁹².

Niemal identyczny z wzorem z Konstytucji PRL (1952) jest Orzeł Biały na sztandarach wielu innych szkół łódzkich z okresu PRL, choć na wielu z nich umieszczany jest na tle niezgodnym z zasadami heraldyki, np. jasnoczerwonym, ciemnoróżowym, beżoworóżowym, pomarańczowo-żółtym, różowo-czerwonym, łososiowo-czerwonym, pomarańczowym lub amarantowym⁹³. Tylko kilka orłów na sztandarach szkolnych umieszczono w tarczy herbowej, choć jej kształt nie zawsze jest zgodny z pierwowzorem z lat 1927/1952. Jeśli nawet jest to tarcza nowożytna francuska (z „języczkiem” u dołu), bywa niepotrzebnie otaczana złotą bordiurą⁹⁴. Z tego ozdobnego elementu, jako niepoprawnego heraldycznie, zrezygnowano w polskiej heraldyce państwowej już w 1955 r. (i nie przywrócono go w 1990 r.).

Czasem kształt tarcz herbowych na sztandarze jest zupełnie inny, przypominając np. mocno spłaszczoną u dołu tarczę gotycką⁹⁵ lub uproszczoną nowożytną tarczę polską (z dwoma wycięciami u góry) (fot. 45)⁹⁶.

⁸⁹ MOZŁ, sygn. M–83. Na rewersie sztandaru wyhaftowano wizerunek Matki Boskiej Częstochowskiej oraz napis: „Pod Twoją Obronę (...) uciekamy się”, w czym bardzo przypomina on sztandary szkół powszechnych z okresu międzywojennego.

⁹⁰ http://sp120lodz.pl/?page_id=6.

⁹¹ MOZŁ, sygn. M–232. Na rewersie tego sztandaru białą, jedwabną tkaniną zakryto, zapewne w latach 50. lub 60. symbole religijne, umieszczone tam w 1946 r.

⁹² MOZŁ, sygn. M–93. Na rewersie tego sztandaru także umieszczono wizerunek Matki Boskiej Częstochowskiej i hasło: „Ojczyzna – Nauka – Cnota”.

⁹³ MOZŁ, sygn. M–84, M–101, M–103, M–104, M–106, M–486, M–570.

⁹⁴ MOZŁ, sygn. M–213 – sztandar Szkoły Podstawowej nr 191 im. Heleny Marusarzówny w Łodzi; sygn. M–322 – sztandar Zasadniczej Szkoły Zawodowej dla Pracujących Miejskiego Przedsiębiorstwa Komunikacyjnego w Łodzi.

⁹⁵ MOZŁ, sygn. M–238 – sztandar Szkoły Podstawowej nr 20 im. Arkadego Fiedlera w Łodzi.

⁹⁶ MOZŁ, sygn. M–566 – sztandar Szkoły Podstawowej nr 150 im. Lotników Franciszka Żwirki i Stanisława Wigury.

Na sztandarach szkolnych w zbiorach Muzeum Oświaty Ziemi Łódzkiej spotykamy także orły o formach bazujących na wzorze godła z Konstytucji PRL, ale o „zmodernizowanej” sylwetce (lotki piór w skrzydłach i ogonie orła są zakończone prosto a nie ostro, co nadaje im nieco „technologiczną” wymowę). Miało to pewnie symbolizować „nowoczesność” i „postępowość” placówek oświatowych i stowarzyszeń. Taką właśnie stylizację nadano orłom na sztandarach Związku Młodzieży Polskiej – kół działających przy II Państwowym Koedukacyjnym Gimnazjum i Liceum Ogólnokształcącego dla Dorosłych w Łodzi (fot. 46) oraz przy Technikum Budowy Maszyn im. Teodora Duracza w Łodzi z lat 1954–1955.

Spośród dominujących w kolekcji Muzeum Oświaty Ziemi Łódzkiej sztandarów szkolnych wykonanych w okresie Polski Ludowej, z całą pewnością najciekawszą formę Orła Białego znajdziemy na sztandarze Szkoły Podstawowej nr 123 im. Stefanii Sempołowskiej w Łodzi (mieszczącej się przy ul. Sowińskiego 50/56) (fot. 47). Został on ufundowany w 1964 r. Stylizacja tego orła jest przedziwna, ahistoryczna, jedynie swobodnie nawiązująca do oficjalnego godła państwowego z tego okresu, być może inspirowana twórczością ludową lub dziecięcą.

Najnowsze sztandary szkolne w Muzeum Oświaty Ziemi Łódzkiej

Wraz z przemianami ustrojowymi przełomu lat 80. i 90. XX w. zmianie uległa także oficjalna heraldyka państwowa. Ulegając naciskom społecznym, władza postanowiła przywrócić orłowi koronę odebraną po II wojnie światowej. Z inicjatywą ustawodawczą w tej sprawie wystąpił ówczesny prezydent Polski – gen. Wojciech Jaruzelski na ostatnim posiedzeniu Sejmu PRL X kadencji (tzw. kontraktowego), w dniu 29 XII 1989 r. Zmieniono wówczas konstytucję, przywrócono dawną nazwę państwa (Rzeczpospolita Polska) oraz herb państwowy Orzeł Biały w koronie. Po krótkiej dyskusji parlamentarnej proponowany wzór Orła Białego z 1927 r. z poprawkami Andrzeja Heidricha został przyjęty przez Sejm (stosunkiem głosów: 316 za, 3 przeciw, przy 52 wstrzymujących) w dniu 9 II 1990 r. i obowiązuje do chwili obecnej (fot. 48). Dyskusje na sali sejmowej dotyczyły głównie formy korony, gdyż w projekcie zdecydowano się na koronę otwartą XIV-wieczną, bez krzyża, czemu bezskutecznie próbowali przeciwstawić się posłowie Marek Jurek i Stefan Niesiołowski. Pod presją chwili nie wykorzystano najlepszego momentu na opracowanie nowocześniejszej graficznie i poprawniejszej heraldycznie stylizacji herbu państwowego dla odradzającej się III Rzeczpospolitej, zabrakło czasu na ogłoszenie konkursu w tej sprawie. W dodatku z powodu pośpiechu herb Orzeł Biały został w ustawie błędnie nazwany godłem, a jego nazwę wpisano małymi literami. Od pierwowzoru z 1927 r. współczesny wzór Orła Białego różni się nieznacznie – tylko nieco bardziej zwężoną i zaokrągloną u dołu tarczą oraz wyretuszowanymi rozetkami na końcach przepaski na

skrzydłach orła, zrezygnowano także z ahistorycznego, złotego skraju wokół tarczy, pozostawiając za to inne błędy przedwojennego pierwowzoru. Dokumenty urzędowe, pieczęcie, monety, orderzy itp. z orłem bez korony były stopniowo wymieniane aż do końca 1995 r.⁹⁷ Dotyczyło to także sztandarów szkolnych szkół łódzkich.

Dla obniżenia kosztów szkoły decydowały się bardzo często na modernizację dotychczasowego sztandaru, zwłaszcza jeśli nie zmienił się po przemianach ustrojowych patron⁹⁸ ani nazwa szkoły, a stary sztandar, zwykle wykonany w latach 60–80. XX w. był jeszcze w dobrym stanie. Heraldycznemu Orłu Białemu trzeba było oczywiście w takim wypadku dodać królewską koronę. Zazwyczaj modernizacja taka przebiegała „bezboleśnie”, choć były wyjątki. Na kilku sztandarach korona na głowie orła jest lekko pochylona (fot. 49)⁹⁹, na innym – nieproporcjonalnie duża (większa od całej głowy orła) (fot. 50)¹⁰⁰.

Najciekawszy pod tym względem jest sztandar Szkoły Podstawowej nr 124 w Łodzi im. Wandy Rutkiewicz w Łodzi (ul. Kaliska 25/27)¹⁰¹, na którym doszyta nad głową orła korona nie zmieściła się na tarczy herbowej (fot. 51). W dodatku pole tarczy, w której umieszczono orła, jest ceglasto-pomarańczowe, dla odróżnienia od intensywnie czerwonej płachty sztandaru.

Sprzeczne z zasadami klasycznej heraldyki i weksylologii różnicowanie odcieni czerwieni dla odróżnienia pola tarczy herbowej z Orłem Białym od czerwonej sfery sztandaru w barwach narodowych, podobnie jak niepotrzebna srebrna lub złota bordiura wokół tarczy (fot. 52), pojawiają się także na najnowszych sztandarach w zbiorach Muzeum Oświaty Ziemi Łódzkiej, wykonanych już po 1990 r.¹⁰²

Na najnowszych sztandarach szkolnych w kolekcji zdarzają się także czasem oryginalne stylizacje Orła Białego, odróżniające się od obowiązującego wzorca. Przykładem jest sztandar Szkoły Podstawowej nr 179 im. gen.

⁹⁷ *Bolszewik w koronie*, „Gazeta Wyborcza”, 9 I 1990, nr 174, s. 2; *Kłótnie o Orła*, „Gazeta Wyborcza”, 16 I 1990, nr 180, s. 3; *Orzeł*, „Gazeta Wyborcza”, 8 II 1990, nr 200, s. 1; *Awantura o Orła*, „Gazeta Wyborcza”, 11 II 1990, nr 202, s. 1; *Jaki znak twój? Orzeł biały*, „Gazeta Wyborcza”, 3 IV 1991, nr 547, s. 15; L. Pudłowski, *Z najnowszych dziejów...*, s. 292–295; T. Pietras, *Z Orłem Białym poprzez wieki*. Cz. 5; <http://www.jakiznaktwoj.pl>; <http://www.orlidom.pl>. Współczesny wizerunek Orła Białego i zapisy ustawowe na temat symboliki państwowej są dziś mocno krytykowane. Kontrowersje wśród heraldyków budzą zwłaszcza: eklektyzm wyobrażenia orła i tarczy herbowej, niepotrzebnie cieniowany i zbyt szczegółowy rysunek orła, niedopasowanie godła wpisanego w koło do prostokątnej tarczy, niepoprawna forma korony bez prześwitów między kwiatonami, ahistoryczne gwiazdki – rozety zamiast trójliści na przepasce przechodzącej przez skrzydła orła, srebrna a nie złota barwa szponów orła po upierzeniu, zastosowanie lub nie złotej bordiury wokół tarczy itp.

⁹⁸ Do Muzeum Oświaty trafił w 1998 r. sztandar XXX Liceum Ogólnokształcącego im. Janka Krasickiego, którego nowym patronem stał się poeta Ignacy Krasicki – MOZŁ, sygn. M–214.

⁹⁹ MOZŁ, sygn. M–570 – sztandar Zespołu Szkół Przemysłu Spożywczego nr 1 w Łodzi i inne.

¹⁰⁰ MOZŁ, sygn. M–324 – sztandar Szkoły Podstawowej nr 96 im. Gustawa Morcinka w Łodzi.

¹⁰¹ MOZŁ, sygn. M–237. Obecnie znajduje się w tym miejscu Publiczne Gimnazjum nr 40 im. W. Rutkiewicz.

¹⁰² MOZŁ, sygn. M–568 – sztandar Zespołu Szkół Handlowych im. Oskara Langego w Łodzi.

Stanisława Maczka w Łodzi (fot. 53)¹⁰³. Układ trójkątnych biało-czerwonych stref na awersie tego sztandaru stylizowany jest na sztandar wojskowy a w jego centrum umieszczono nietypową tarczę herbową. Nawiązuje ona kształtem do tzw. tarczy polskiej, turniejowej z XVI w. Sama forma Orła Białego na sztandarze szkolnym, choć bazuje na współczesnym godle państwowym, jest stylizowana na wcześniejszą, XVII-wieczną. Pasuje ona do rewersu sztandaru, gdzie umieszczono symbol wojsk pancernych z motywem hełmu i skrzydła husarskiego. Chodziło oczywiście o nawiązanie do postaci patrona szkoły – dowódcy I Dywizji Pancernej oraz jej odznaki.

Do Muzeum Oświaty Ziemi Łódzkiej trafiło dotąd tylko kilka sztandarów szkół, które uległy likwidacji w ostatnich latach, można więc przypuszczać, że podobne błędy powtarzają się na wielu sztandarach szkolnych będących nadal w użyciu.

Próba podsumowania

Muzeum Oświaty Ziemi Łódzkiej to mało znana instytucja paramuzealna, działająca od 1983 r. w ramach Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej w Łodzi. Dysponuje ona ciekawym zbiorem archiwaliów, ikonografii oraz muzealiów dotyczących historii szkolnictwa, głównie łódzkiego. Wśród muzealiów na uwagę zasługuje zwłaszcza największa w kraju kolekcja sztandarów szkolnych, licząca w chwili obecnej 103 eksponaty. Większość z nich pochodzi z okresu PRL, ale około 20 powstało jeszcze przed II wojną światową.

Dla historyka i heraldyka szczególnie interesujące są oczywiście sztandary najstarsze, zwłaszcza te wykonane w ostatnich latach I wojny światowej (orzeł na sztandarze Szkoły Handlowej Kupiectwa Łódzkiego z 1916 r.) i w latach 20. XX w. Nie było wtedy jeszcze przepisów prawnych określających obowiązującą formę stylizacji Orła Białego na sztandarach szkolnych, poszukiwano więc odpowiedniego wzoru odwołując się do różnych inspiracji historycznych (piastowskich, jagiellońskich, klasycystycznych). Wzorem dla projektantów sztandarów były urzędowe druki i pieczęcie powstałe nieco wcześniej w Warszawie czy Krakowie. Niektóre stylizacje cieszyły się większą popularnością, powtarzając się na sztandarach kilku placówek oświatowych. Orły na sztandarach łódzkich szkół w tym okresie były zwykle dalekie od poprawności heraldycznej, ich rysunek bywał nieudolny pod względem plastycznym, choć trafiają się prawdziwe „perełki”, np. z pięknie stylizowanymi orłami renesansowymi. Możemy mówić o ciekawej różnorodności stylizacji herbowego orła w tym okresie. Po 1927 r. nowe regulacje prawne narzuciły także szkołom publicznym oficjalną „państwową” formę Orła Białego, stylizację opracowaną przez prof. Z. Kamińskiego. W praktyce realizacja tych postulatów ustawowych napotykała jednak trudności i przyjmowała się opornie. Zgodne

¹⁰³ MOZŁ, sygn. M-269; <http://www.pbw.lodz.pl/sztandary/sztandary/m269.html>.

z oficjalną symboliką II RP były orły na sztandarach kilku łódzkich szkół średnich, których wręczeniu towarzyszyły zwykle podniosłe uroczystości z udziałem najwyższych władz państwowych i szkolnych.

Wreszcie po II wojnie światowej nowe, komunistyczne władze zmieniły symbolikę państwową, zdejmując z głowy „sanacyjnego” orła królewską koronę. Sztandary łódzkich szkół, które przetrwały okres okupacji hitlerowskiej, musiały więc zostać zmodyfikowane. Dla oszczędności przerabiano przedwojenne sztandary, wypruwając lub zaszywając łatkami heraldyczne korony czy religijne hasła i symbole (np. postać św. Stanisława Kostki). Usunięcie korony powodowało deformację herbowego ptaka. Wzór Orła Białego na nowo ufundowanych sztandarach szkolnych z lat 50–80. XX w. był na ogół zgodny z oficjalną symboliką państwową PRL zapisaną w konstytucji z 1952 r. Zdarzały się jednak projekty odbiegające od tej reguły (np. celowe nawiązywanie do piastowskiej stylizacji orła w związku z obchodami tysiąclecia Polski czy „zmodernizowane” orły na sztandarach ZMP).

To samo można powiedzieć o najmłodszych eksponatach w zbiorach Muzeum Oświaty – sztandarach szkolnych różnych zlikwidowanych placówek wykonanych już po 1990 r. Rysunek Orła Białego na tych sztandarach jest zwykle zgodny z oficjalną symboliką państwową, zmienioną w 1990 r., choć nie zawsze odpowiada regułom heraldycznym barwa sztandaru lub kształt tarczy herbowej. Po przywróceniu Orłu Białemu korony doszywano ją na sztandarach powstałych w okresie PRL-u, czasem w niezbyt udatny sposób (korona uzyskiwała niewłaściwe proporcje w stosunku do orła lub nie mieściła się na tarczy herbowej). Analizując formę i symbolikę kolekcji sztandarów szkolnych z łódzkiego Muzeum Oświaty, widzimy w miniaturze zawiłe dzieje Polski w XX w., a zwłaszcza naszej symboliki państwowej.

Tomasz Pietras

THE EAGLE EMBLEM ON THE FLAGS IN THE COLLECTION OF THE MUSEUM OF EDUCATION OF THE LODZ

In the Museum of Education in Lodz there is the biggest collection of the school flags in Poland. It is comprised of 103 exhibits. Most of them (over 60) are dated after 1945. The most valuable were made before the Second World War. The oldest one derives from the times of the First World War (1916, The Commercial School) and inter-war period.

A variety of forms of Polish national emblem were created because of lack the legal rules concerning that. The article describes this phenomenon and its changes connected with transformations of the Polish political system.

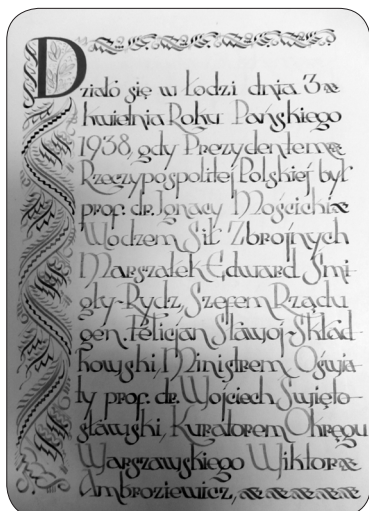
ILUSTRACJE:

Fot. 1. Plakat z obchodów 30-lecia łódzkiego Muzeum Oświaty (2013).

Fot. 2. Muzealia ze zbiorów Muzeum Oświaty Ziemi Łódzkiej.

Fot. 3. Fragment Złotej Księgi Gimnazjum im. S. Żeromskiego w Łodzi (1938).

Fot. 4. Zdjęcie z uroczystości wręczenia sztandaru Gimnazjum im. A. Żimowskiego (1938).

Fot. 5. Szafa sztandarowa w Muzeum Oświaty ufundowana przez ZNP.

Fot. 6. Najstarszy ze sztandarów w zbiorach Muzeum Oświaty – sztandar Szkoły Handlowej Kupiectwa Łódzkiego (1916).

Fot. 7–8. Renesansowy orzeł na banknocie markowym i znaczku pocztowym (1917).

Fot. 9. Piastowsko-jagielloński orzeł z pieczęci warszawskiego Sądu Pokoju (1917).

Fot. 10. Orzeł ze sztandaru Szkoły Handlowej Kupiectwa Łódzkiego (1916).

Fot. 11. Obchody rocznicy Konstytucji 3 Maja w Łodzi – przemarsz młodzieży ze Szkoły Handlowej Kupiectwa Łódzkiego ulicą Piotrkowską (1916).

Fot. 12. Odcisk pieczęci Gimnazjum im. M. Kopernika z orłem „prawników”.

Fot. 13. Orzeł ze sztandaru Gimnazjum i Liceum H. Miklaszewskiej (1947).

Fot. 14. Orzeł ze sztandaru Szkoły Powszechnej nr 19 w Łodzi (1922).

Fot. 15. Orzeł ze sztandaru Szkoły Powszechnej nr 34 w Łodzi (1937).

Fot. 16. Orzeł z koperty Naczelnego Komitetu Narodowego w Krakowie (1916).

Fot. 17. Orzeł „krakowski” w detalu architektonicznym zamku w Piotrkowie (ok. 1922).

Fot. 18. Orzeł ze sztandaru Gimnazjum im. E. Orzeszkowej w Łodzi (lata 30-te).

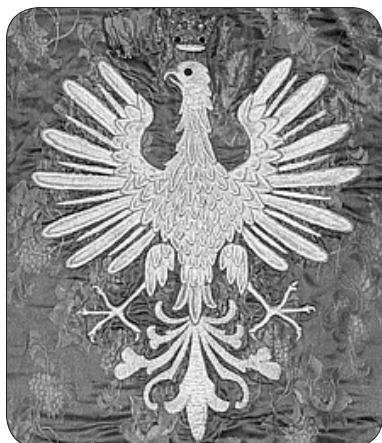
Fot. 19. Orzeł na znaczku Komitetu Obywatelskiego m. st. Warszawy (1915).

Fot. 20. Orzeł „królewsko-polski” z winiety dziennika urzędowego Tymczasowej Rady Stanu (1917).

Fot. 21. Orzeł ze sztandaru Gimnazjum im. ks. Ignacego Skorupki w Łodzi (1917).

Fot. 22. Orzeł ze sztandaru Szkoły Powszechnej nr 53 w Łodzi (1924).

Fot. 23. Orzeł ze sztandaru Szkoły Powszechnej nr 25 im. króla Bolesława Chrobrego w Łodzi (1927).

Fot. 24. Orzeł ze sztandaru Szkoły Powszechnej nr 58 w Łodzi (1937).

Fot. 26. Orzeł ze sztandaru Szkoły Powszechnej nr 56 w Łodzi (1925).

Fot. 28. Orzeł ze sztandaru Gimnazjum Żeńskiego im. M. Konopnickiej w Łodzi (lata 30-te).

Fot. 25. Herb Rzeczypospolitej Polskiej (1919).

Fot. 27. Orzeł ze sztandaru Gimnazjum Żeńskiego Z. Pętkowskiej i W. Macińskiej w Łodzi (1916).

Fot. 29. Herb Rzeczypospolitej Polskiej (1927).

Fot. 30. Orzeł ze sztandaru Państwowego Gimnazjum im. S. Żeromskiego w Łodzi (1938).

Fot. 31. Orzeł ze sztandaru Prywatnego Gimnazjum i Liceum Męskiego A. Zimowskiego w Łodzi (1939).

Fot. 32. Orzeł ze sztandaru Szkoły Powszechnej nr 66 w Łodzi (1930).

Fot. 33. Orzeł ze sztandaru Szkoły Powszechnej nr 5 im. M. Konopnickiej w Łodzi (1927).

Fot. 34. Orzeł ze sztandaru Szkoły Powszechnej nr 3 w Konstantynowie (1938).

Fot. 35. Tzw. „kurica” – orzeł I Dywizji Piechoty im. T. Kościuszki (1943).

Fot. 36. Konkursowy projekt orła „piastowskiego” Michała Byliny (1947).

Fot. 38. Orzeł ze sztandaru Szkoły Podstawowej nr 43 im. Bohaterskich Lotników Polskich w Łodzi (lata 60-te XX w.).

Fot. 40. Orzeł ze sztandaru Szkoły Powszechnej nr 21 w Łodzi (1945).

Fot. 37. Orzeł ze sztandaru XXII LO im. S. Kopcińskiego w Łodzi (1960).

Fot. 39. Herb Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (1955).

Fot. 41. Orzeł ze sztandaru Państwowej Szkoły Przemysłowej Żeńskiej w Łodzi (ok. 1946).

Fot. 42. Orzeł ze sztandaru Szkoły Powszechnej nr 23 w Łodzi (1946).

Fot. 43. Orzeł ze sztandaru XI Liceum Ogólnokształcącego im. M. Kajki w Łodzi (1960).

Fot. 44. Orzeł ze sztandaru Szkoły Podstawowej nr 50 w Łodzi (1972).

Fot. 45. Orzeł ze sztandaru Szkoły Podstawowej nr 150 im. Lotników F. Żwirki i S. Wigury w Łodzi.

Fot. 46. Orzeł ze sztandaru Koła ZMP przy II Państwowym Koedukacyjnym Gimnazjum i Liceum Ogólnokształcącego dla Dorosłych w Łodzi (1954).

Fot. 47. Orzeł ze sztandaru Szkoły Podstawowej nr 123 im. S. Sempołowskiej w Łodzi (1964).

Fot. 48. Herb Rzeczypospolitej Polskiej (1990).

Fot. 49. Orzeł ze sztandaru Zespołu Szkół Przemysłu Spożywczego nr 1 w Łodzi (1962).

Fot. 50. Orzeł ze sztandaru Szkoły Podstawowej nr 96 im. G. Morcinka w Łodzi (1964).

Fot. 51. Orzeł ze sztandaru Szkoły Podstawowej nr 124 im. W. Rutkiewicza w Łodzi.

Fot. 52. Orzeł ze sztandaru Zespołu Szkół Handlowych im. O. Langego w Łodzi.

Fot. 53. Orzeł ze sztandaru Szkoły Podstawowej nr 179 im. gen. S. Maczka w Łodzi.